

ΤΑ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ *

Ὑπό

ΓΡΗΓ. Π. ΚΑΣΙΜΑΤΗ

Ἀπὸ τὴν στιγμὴν ποὺ ὁ κοινωνικὸς ἄνθρωπος ἤρχισε νὰ ἀμφιβάλλῃ ἂν ἡ ἥσσων θέσις τῶν ἀδυνάτων καὶ τῶν πτωχῶν εἶναι κάτι τὸ ἐπιβεβλημένον ἀπολύτως ἀπὸ τὴν φύσιν, ἡ ἀνισότης, νόμος ἀδυσώπητος τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν, ἐδέχθη τὸ πρῶτον σοβαρὸν πλήγμα. Καὶ ἀπὸ τοῦ σημείου μὲν αὐτοῦ μέχρι τῆς ὀλοκληρώσεως τοῦ σημερινοῦ οἰκοδομήματος τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς, ἡ ἀπόστασις ἦτο μεγάλη καὶ μετὰ δυσκολίας πολλῆς διηνύθη. Ἐν τούτοις ἡ πρόοδος συνετελέσθη καὶ εἰς τὰ σύγχρονα κράτη πλήρη συστήματα κοινωνικῆς νομοθεσίας ὑπηρετοῦν τὸν θεμελιώδη σκοπὸν τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς, τὴν καλυτέρευσιν δηλαδὴ τῆς θέσεως τῶν κοινωνικῶς ἀσθενεστέρων. Διὰ τῆς καλυτερεύσεως αὐτῆς ἐπιδιώκεται ἡ παγιωτέρα θεμελίωσις τῆς κοινωνικῆς ἰσορροπίας εἰς τρόπον ὥστε νὰ καθίσταται δυνατὴ ἐλευθέρως καὶ ἄνευ κλονισμῶν ἡ πλήρης ἀνάπτυξις καὶ πρόοδος τῶν κοινωνιῶν.

Κατὰ τὴν μακρὰν αὐτὴν πορείαν ἄλλοῦ ἐκάστοτε εὕρισκετο τὸ κέντρον τοῦ βάρους τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως. Ἡ διάρθρωσις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἐνεφάνιζεν ὑπὸ διάφορον ἐκάστοτε φῶς τὰ γεννώμενα προβλήματα καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς βελτιώσεως τῶν κακῶς κειμένων παρουσιάζετο ἐπιτακτικώτερα εἰς ἄλλην ἄλλοτε πτυχήν. Ἡ ἐποχὴ μας, ἐποχὴ συσσωματώσεως συμφερόντων καὶ ἐνώσεως δυνάμεων, ἐποχὴ ἀδραῆς διακρίσεως τῶν συγκεντρωμένων ἀντιθέσεων καὶ ἐντόνου συγκρούσεως τῶν ἀντιρρόπων συμφερόντων, κατ' ἀνάγκην

* Διάλεξις ὁργανωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν.

ἔθεσεν εἰς τὸ προσκήνιον τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς τὰ ζητήματα πού περισσότερον παντός ἄλλου ἐνδιαφέρουν τὸν θεμελιώδη παράγοντα τῆς συγχρόνου ζωῆς, τὰς κοινωνικὰς τάξεις.

Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος καὶ ἡ ἐντονωτέρα καὶ συστηματικωτέρα ἐκμετάλλευσις τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς ἐχώρισε τὸ κοινωνικὸν σύνολον εἰς δύο σαφῶς διακεκριμένας μεγάλας κατηγορίας, εἰς τοὺς αὐτοτελῶς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἐκμεταλλευομένους τὴν οἰκονομικὴν τῶν δραστηριότητα καὶ κατὰ κανόνα χρησιμοποιοῦντας καὶ τὴν ἐργασίαν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ εἰς τοὺς ἀποζῶντας ἐκ τῆς ὑπὸ τὴν ἐξάρτησιν ἄλλου ἐκμεταλλεύσεως τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐργασίας, εἰς τοὺς ἐργοδότας καὶ τοὺς μισθωτοὺς¹. Ἐξω τῶν χωριστῶν αὐτῶν κατηγοριῶν μικρὸν παραμένει πράγματι ποσοστὸν πολιτῶν εἰς τὰς πόλεις, τὸ ἴδιον δέ, ὑπὸ διάφορον, ὅμως, θὰ ἠδύνατο ἐννοίαν νὰ λεχθῆ καὶ διὰ τὴν ὑπαιθρον, ἰδίως ἂν ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα, ἡ αὐτοτέλεια τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τοῦ ἀγρότου ἐλάχιστα ὑφίσταται, ἐξαρτωμένη ἀπὸ τὴν δυνατότητα τῆς παρ' αὐτοῦ διαθέσεως τῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὴν ἀγροτικὴν τοῦ ἐκμετάλλευσιν οἰκονομικῶν μέσων.

Ἡ διάκρισις αὕτη εἰς δύο κατηγορίας, εἰς δύο μεγάλας κοινωνικὰς τάξεις, μὲ ποικίλας, φυσικά, ὑποδιαίρέσεις καὶ παραλλαγὰς, θέτει κατ' ἀνάγκην τὸ ζήτημα τῆς διακρίσεως τῶν συμφερόντων καὶ τῆς συγκρούσεως αὐτῶν. Παρὰλλήλως δὲ θέτει τὸ ζήτημα τῆς ὀργανώσεως τῶν τάξεων αὐτῶν ὡς συντελεστῶν ὁμαλῆς καὶ εὐρύθμου ἰσορροπήσεως τῶν ἀντιθέτων συμφερόντων.

Εἰς τὰ δύο ταῦτα σημεῖα εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῆ ὅτι συγκεντροῦται σήμερον τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα. Ἀπὸ αὐτὰ πηγάζουν καὶ περὶ αὐτὰ κινοῦνται ὅλαι αἱ εἰδικαὶ μορφαὶ τῶν ζητημάτων, τὰ ὅποια δημιουργεῖ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ καὶ τῶν ὁποίων ἡ λύσις εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς κοινωνικῆς ἁρμονίας. Καὶ τοῦτο διότι τὰ δύο ταῦτα σημεῖα συνδέονται ἀμέσως πρὸς τὴν σύγχρονον ὄψιν τῶν κοινωνικῶν ζητημάτων τὴν στηριζομένην εἰς τὴν ὁμαδικὴν δρασίαν τῶν κοινωνικῶν τάξεων.

¹ Περὶ τῆς νομικῆς ἐννοίας τοῦ ἐργοδοτοῦ καὶ τοῦ μισθωτοῦ, βλ. μελέτην μου εἰς τὴν «Ἐφημερίδα τῶν Ἑλλήνων Νομικῶν» Β', σελ. 201 ἐπ.

Α. Ι. Τὸ ζήτημα τῆς ρυθμίσεως τῶν συμφερόντων τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων εἶναι δυνατὸν ν' ἀντιμετωπισθῆ κατὰ τρεῖς τρόπους:

Εἶναι, πρῶτον, δυνατόν, νὰ θεωρηθῆ ὡς ὑπόθεσις ἀποκλειστικῆ τῶν ἀμέσως ἐνδιαφερομένων καὶ συνεπῶς νὰ ἀφεθῆ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν πρωτοβουλίαν καὶ ἰκανότητα ἢ ρύθμισίς του. Ὁ τρόπος αὐτός, ὁ ὁποῖος ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἀπλοϊκὴν ἰδέαν ὅτι οἱ πολῖται εἶναι ἴσοι μέσα εἰς μίαν κοινωνίαν καὶ ὅτι οὐδεμίαν σημασίαν ἔχει τὸ ἰδιωτικὸν συμφέρον διὰ τὸ κοινωνικὸν σύνολον, εἶναι σύμφωνος μὲ τὴν κρατήσασαν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἀντίληψιν ὅτι τὰ διάφορα συμφέροντα προσαρμόζονται κατ' ἀνάγκην πρὸς τὴν οἰκονομικὴν πραγματικότητα ἐκάστης ἐποχῆς, διὰ τῆς ὁμαλῆς λειτουργίας νόμων οἰκονομικῶν ἀδυσωπῆτων τῶν ὁποίων τὴν ἀλήθειαν οὐδεμία δύναμις εἶναι δυνατόν νὰ κλονίσῃ. Ὅταν ὁ Stuart Mill, ἀπομακρυνόμενος ἀπὸ τὴν θεωρίαν τοῦ Ricardo περὶ ἡμερομισθίου, ὑποστηρίζει ὅτι ὑπάρχει εἰς κάθε οἰκονομίαν ἓν ὠρισμένον κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον μόνον, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν, θὰ διατεθῆ εἰς ἡμερομισθία, δὲν ἐνδιαφέρεται ἂν ἡ βᾶσις τὴν ὁποίαν θέτει θὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἐλάττωσιν τῶν ἀτομικῶν ἡμερομισθίων ἢ ὄχι. Θεωρεῖ ὅτι εἶναι μὲν εἰς τὴν δύναμιν τῶν ἀνθρώπων νὰ περιορίσουν τὸν πληθυσμόν, ὄχι ὅμως καὶ ν' ἀνατρέψουν τοὺς οἰκονομικοὺς νόμους.

Εἰς τὴν ἄποψιν, ὅμως, αὐτὴν δὲν προεκάλεσε ρήγματα σοβαρὰ μόνον ἢ ἀνθρωπιστικὴ ἀντίληψις τῆς προστασίας τοῦ οἰκονομικῶς ἀσθενεστέρου καὶ ἡ διαπίστωσις ὅτι ἡ ἰσότης ἀπέναντι τῶν νόμων, τὸ μέγα τοῦτο ἀπόκτημα τοῦ 19ου αἰῶνος, ἀποτελεῖ ψεῦδος ἐπικίνδυνον ἐφόσον δὲν συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ὑπαρξίν κοινωνικῶν συνθηκῶν ἰκανῶν νὰ ὀδηγήσουν εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ἐξαφάνισιν τῆς οἰκονομικῆς ἀνισότητος¹. Τὴν ἐκρήμνισεν ἐκ θεμελίων ἡ πραγματικότης τοῦ αἰῶνος μας, ἡ συσσωμάτωσις τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ ἡ δυναμικὴ ἐπιβολὴ τῆς θελήσεως τῶν πολλῶν. Οἱ οἰκονομικοὶ νόμοι ναυαγοῦν ἐμπρὸς εἰς τὸν δυναμισμόν τῶν οἰκονομικῶς ἀσθενεστέρων εἰς τρόπον ὥστε νὰ καθίσταται ἀναγκαῖα ἡ ἄμεσος ἐγκατάλειψις τοῦ πρώτου τούτου τρόπου τῆς ρυθμί-

¹ Πρὸβλ. H. — I. Laski, *The Rise of European Liberalism*, London 1936, σελ. 75 ἐπ.

σεως τῶν συμφερόντων τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων, τῆς ἀπολύτου δηλαδή ἐλευθερίας τοῦ καθορισμοῦ αὐτῶν ἀπ' εὐθείας μεταξύ τῶν ἐνδιαφερομένων καὶ μόνον¹.

Τὸ ἴδιον ζήτημα εἶναι, δεύτερον, δυνατὸν νὰ λυθῇ μὲ τὴν συγκέντρωσιν εἰς χεῖρας τοῦ κράτους τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας τῆς ρυθμίσεως τῶν συμφερόντων τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων καὶ τῆς ἄρσεως τῶν συγκρούσεων μεταξύ αὐτῶν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, τὸ Κράτος δὲν εἶναι ἀπλοῦς διαιτητῆς τῶν διαφόρων ἀντιτιθεμένων συμφερόντων, εἶναι ὁ ἀπόλυτος ρυθμιστῆς αὐτῶν, ὁ ὁποῖος κατευθύνει τὰς ἐνεργείας του πρὸς ὀλοκλήρωσιν μιᾶς τάξεως πραγμάτων, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ὡς τὴν περισσότερον ἐξυτηρητικὴν τῶν σκοπῶν ποῦ ἐπιδιώκει². Ἀναλόγως δὲ τοῦ θεμελίου, τὸ ὁποῖον στηρίζει τὸ Κράτος αὐτό, αἱ κατευθύνσεις ποῦ δίδει προσλαμβάνουν καὶ διαφορετικὸν περιεχόμενον. Εἶναι περιττὸν νὰ τονισθῇ ἰδιαίτερος ὅτι τὸ Κράτος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν ἀποστολήν του αὐτὴν ἂν δὲν εἶναι παντοδύναμον καὶ ἰδίως ἂν δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀπηλλαγμένον παντὸς δεσμοῦ ἐξαρτήσεως οἴασδήποτε, ἐμμέσου ἢ ἀμέσου, μὲ μίαν ἢ περισσοτέρας κοινωνικὰς τάξεις. Διὰ τοῦτο μόνον εἰς αὐταρχικὰ ἢ ὀλοκληρωτικὰ, ὅπως συνήθως λέγονται, Κράτη εἶναι δυνατὴ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ συστήματος τούτου καὶ ἰδιαίτερος μόνον ὡσάκις ἡ κρατικὴ ἐξουσία ἔχει ἀπαλλαγῇ πάσης ἐξαρτήσεως ἀπὸ τὰς διαφόρους κοινωνικὰς τάξεις. Εἶναι προφανές, διὰ ν' ἀναφερθῇ ἐν μόνον χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ὅτι ἡ Σοβιετικὴ Ρωσσία δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀσκήσῃ τὴν ρυθμιστικὴν πολιτικὴν τῶν ἐργατικῶν συμφερόντων τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ καὶ ἡ ὁποία, χάριν τοῦ γενικωτέρου συμφέροντος, ὠθεῖται πολλάκις εἰς καθορισμὸν χαμηλοτάτων ἡμερομισθίων, ἀνερχομένων, ὅπως ἀναφέρει ὁ André Gide εἰς τὰς τελευταίως δημοσιευθείσας πολυκρότους ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὴν Ρωσσίαν³, εἰς πέντε ρούθλια ἡμερησίως, δηλαδή, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς πραγματικῆς ἀξίας τοῦ

¹ Πρὸβλ. P. C u c h e, La législation du travail et les transformations du droit, εἰς τὰ Cahiers de la nouvelle journée, 4, Paris 1925 σελ. 166 ἐπ.

² Πρὸβλ. A. G i o f f i, Istituzioni di diritto corporativo, 3η ἔκδ., Milano 1936 σελ. 24 ἐπ.

³ Retour de l'URSS, Paris 1936, σελ. 118. Πρὸβλ. καὶ Retouches à mon retour de l'URSS, Paris 1937, σελ. 34 — 42, 86 κλπ.

ρουθλίου εἰς δραχμὰς τριάκοντα πέντε ¹, ἂν ἡ κρατικὴ ἐξουσία ἐστηρίζετο, ὅπως ὑποτίθεται ὅτι στηρίζεται θεωρητικῶς, καὶ ἐξηρτᾶτο πράγματι ἀπὸ τοὺς ἐργάτας τῶν πόλεων καὶ τῆς ὑπαίθρου, δυναμένους ἐλευθέρως νὰ κρίνουν καὶ νὰ διεκδικήσουν τὰ συμφέροντά των. Ἐξ ἄλλου, ὅμως, τοῦ Κράτους αὐτοῦ, τοῦ ἀπολύτου ρυθμιστοῦ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ἡ ἐξουσία δὲν πρέπει νὰ γνωρίζῃ ὄρια πρὸς οὐδεμίαν κατεύθυνσιν, διὰ νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἰσορροπῇ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀποφάσεών του ἐπὶ μιᾶς ἀκτίνος τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητος μὲ ἀντιστοίχους ἐπεμβάσεις εἰς ἄλλην περιοχὴν. Τὸ φασιστικὸν Κράτος, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν δημιουργίαν τῶν σοβαρωτάτων πράγματι ἔργων κοινωνικῆς ἀντιλήψεως ποὺ ἐπετέλεσεν, ἂν δὲν ἐβοηθεῖτο ἀπὸ τὸ τραπεζικὸν ἰδίως κεφάλαιον, χάριν τοῦ ὁποίου ὅμως ἰδρύθη ἐξ ἄλλου τὸ περίφημον Istituto per la Ricostruzione Industriale, τὸ ὁποῖον ἐστοίχισεν εἰς τὸ Κράτος 7 περίπου δισεκατομμύρια λιρετῶν, τὰς ὁποίας πάλιν τὸ Κράτος ἐδανείσθη, χρησιμοποιοῦν τὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν του, ἀπὸ τοὺς διαφόρους παρακρατικούς ὀργανισμούς, τοὺς γνωστοὺς ὡς *Enti parastatali* καὶ δὴ ἀπὸ τὸ Ταμεῖον Παρακαταθηκῶν καὶ Δανείων (*Cassa Depositi e Prestiti*) καὶ τὰ διάφορα Ἀσφαλιστικὰ Ταμεῖα ². Οὔτε τὸ ἴδιον φασιστικὸν Κράτος θὰ ἠδύνατο ἐφαρμόζον τὴν ἐβδομάδα τῶν 40 ὥρῶν εἰς πλείστας βιομηχανίας νὰ ἐπιτύχῃ ταχέως τὴν ἀπορρόφησιν τῶν ἀνέργων, ἂν δὲν ἐπέβαλλε συγχρόνως τὴν μείωσιν τῶν ἡμερομισθίων, τὴν ὁποίαν κατέστησε

¹ Κατὰ τὸν R. Dorgelès, ἐπισκεφθέντα τὴν Ρωσίαν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1936 ἡ ἀγοραστικὴ ἀξία τοῦ ρουθλίου εἶναι ἴση πρὸς τὴν τοῦ γαλλικοῦ φράγκου, ἤτοι ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἀντιστοιχία μὲ τὴν δραχμὴν ἕκαστον ρουθλίον ἰσοδυναμεῖ πρὸς τέσσαρας περίπου δραχμὰς. Κατὰ τὸν Dorgelès, ὅθεν τὸ ὑπὸ τοῦ Gide ἀναφερόμενον ἡμερομίσθιον ἀνέρχεται εἰς δραχμὰς εἴκοσιν. Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἀναφέρει ὡς συνήθεις μισθοὺς ὑπαλλήλων ξενοδοχείου 80 - 150 ρουθλῖα κατὰ μῆνα, ὅπερ δὲν ἀπέχει πολὺ τοῦ παγκοσμίου ἐπιπέδου ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἰδιαιτέρα μέθοδος εἰσπράξεως τῶν ἀπολαυῶν τῆς κατηγορίας αὐτῆς τῶν μισθωτῶν, ὡς τιμὴν δὲ ἐνὸς συνήθους ζεύγους ὑποδημάτων 200 ρουθλῖα. Βλ. ἄρθρον του εἰς τὴν ἐφημερίδα *Candide* τῶν Παρισίων τῆς 8ης Ἀπριλίου 1937.

² Βλ. L. L i m o n, *Fascisme et capital en Italie*, εἰς τὴν ἐπιθεώρησιν «*Europe*» τῆς 15/12/1936 σελ. 559. Πρὸβλ. J. B. C o n d l i f f e, *Revue de la Situation économique mondiale en 1933—34*, Ἔκδ. Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, Γενεύη 1934, σελ. 28 καὶ 85.

δυνατήν ἢ ἀπόλυτος ἐξάρτησις τῶν ὀργανισμῶν τῆς ἐργατικῆς τάξεως ἀπὸ τὴν κεντρικὴν ἐξουσίαν. Διὰ τὰ ἀναφερθῆ καὶ ἐδῶ ἐν παράδειγμα, ἃς λεχθῆ ὅτι μέχρι τῆς 5ης Μαρτίου 1937, ὁπότε ἐπῆλθεν αὔξεισις κατὰ 12 %, τὸ ἡμερομίσθιον 200.000 ἐργατῶν καθαρισμοῦ ὀρύζης ἀνήρχετο εἰς 10 λιρέττας, δηλαδὴ ἂν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἡ ἀγοραστικὴ δύναμις τοῦ ἰταλικοῦ νομίσματος ἐν σχέσει μὲ τὸ ἑλληνικόν, κάτω τῶν 50 δραχμῶν¹. Δὲν ἀρκεῖ συνεπῶς ἡ ὑπαρξίς αὐταρχικοῦ Κράτους διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ συστήματος τῆς ἰσορροπήσεως τῶν κοινωνικῶν συμφερόντων μὲ τὴν ἐπιβολὴν τῆς ἀπολύτου θελήσεως αὐτοῦ. Ἀπαιτεῖται καὶ οὐσιαστικὴ χειραφέτησις τοῦ Κράτους τούτου ἀπὸ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων, ἀκόμη δὲ καὶ ὀλοκληρωμένη ἐξουσία αὐτοῦ εἰς ὅλα τὰ πεδία τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος μιᾶς κοινωνίας, καὶ τοῦτο δὲν εἶναι οὔτε σῦνηθες, οὔτε εὐκόλον.

Μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ἄκρων λύσεων, τῆς φιλελευθέρως ἢ ἀναρχικῆς καὶ τῆς κρατικῆς ἢ αὐταρχικῆς, ὑπάρχει, ὅπως εἰς ὅλους τοὺς θεσμοὺς καὶ εἰς ὅλας τὰς καταστάσεις, ἡ μέση ὁδός. Ἡ λύσις ποὺ λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὰ ἐλαττώματα καὶ τοὺς κινδύνους τῆς πρώτης, ἀλλ' ἀναλογίζεται καὶ τὸ δύσκολον τῆς δευτέρας.

Ἡ τρίτη αὐτὴ λύσις ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὅτι τὸ Κράτος δὲν εἶναι ἀπλοῦς παρατηρητὴς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Εἶναι ὁ ἀνώτατος ρυθμιστὴς τῶν δυνάμεων καὶ τῶν δραστηριοτήτων τοῦ λαοῦ. Ὡς τοιοῦτος ρυθμιστὴς εἶναι ὑποχρεωμένον νὰ παρεμβαίη διὰ νὰ κατευθύνῃ καταλλήλως τὰς κοινωνικὰς δυνάμεις πρὸς συνεργασίαν καὶ πρὸς ἰσορροπίαν. Καὶ ἄλλοτε μὲν ἡ συνεργασία αὐτὴ εἶναι εὐκολωτέρα ἐκ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων καὶ ἐκ τῶν ὑφισταμένων συνθηκῶν, ἄλλοτε ὅμως, εἶναι δύσκολος καὶ ἀπαιτεῖται ἐπιμελής καὶ συνεχὴς προσπάθεια. Διὰ τὴν τελευταίαν αὐτὴν περίπτωσιν τὸ Κράτος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῆ ὡς ἀπλοῦς μεσολαθητὴς μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν τάξεων. Ὁ ρόλος του εἶναι ὑψηλότερος. Εἶναι ὁ Κριτής. Εἰς τὴν κρίσιν του ὅμως δὲν πρέπει νὰ εἶναι οὔτε αὐθαίρετον οὔτε ψυχρόν. Διὰ τοῦτο ἡ ἀπόφασίς του πρέπει νὰ στηρίζεται εἰς ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ

¹ Βλ. τὴν ἡμιεπίσημον ἐφημερίδα τοῦ Μιλάνου «Il Popolo d'Italia» τῆς 6 Μαρτίου 1937, σελ. 6. Πρὸβλ. L i m o n, ἐνθ. ἀν. σελ. 558.

χρειαζονται διὰ τὴν μόρφωσιν πραγματικῶς δικαίας γνώμης καὶ τίποτε δὲν εἶναι συντελεστικώτερον πρὸς τοῦτο ἀπὸ τὴν συνεργασίαν ἀκριβῶς μὲ τοὺς διαμαχομένους παράγοντας τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἡ ὁποία ἔχει συγχρόνως καὶ τὸ ἀγαθὸν ἀποτέλεσμα ὅτι δημιουργεῖ μεταξὺ αὐτῶν τὸ πνεῦμα τῆς συνεργασίας καὶ τοῦ συμβιβασμοῦ, τὸ ὁποῖον ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην περίστασιν εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἐξομάλυνσιν τῶν ἀντιθέσεων τῶν συμφερόντων τῶν κοινωνικῶν τάξεων. Ἡ συνεργασία ὅμως αὕτη πολλάκις εἶναι ἀπαραίτητον νὰ λαμβάνη τὴν μορφήν δημιουργίας ἀνεξαρτήτων ὀργάνων, τὰ ὁποῖα ἐλευθέρως καὶ ἀνεπηρεάστως νὰ κρίνουν περὶ τῆς ἀρμοζούσης ρυθμίσεως, ὅπως πρέπει ἀσφαλῶς νὰ συμβαίη διὰ τὴν ρύθμισιν τῶν συλλογικῶν συγκρούσεων ἐργασίας, ὅποτε εἶναι προτιμωτέρα ἢ κατοχύρωσις τῶν διδομένων λύσεων μὲ τὸ κύρος τῆς δικαστικῆς λειτουργίας. Τὰ κοινωνικὰ προβλήματα δὲν λύονται γεωμετρικῶς. Καὶ αὐτὸ τὸ θετικὸν δίκαιον κάμπτεται πρὸ αὐτῶν. Δὲν ἐλησμονήθη ἀκόμη ἡ μεγάλη ἀπεργία τῶν ὑπαλλήλων τῶν λεωφορείων τοῦ Λονδίνου, ἡ ὁποία διήρκεσε περὶ τοὺς δύο μῆνας καὶ ἐστέρησε τὴν ἀγγλικὴν πρωτεύουσαν τοῦ κυριωτέρου μέσου συγκοινωνίας εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς στέψεως τοῦ Βασιλέως Γεωργίου τοῦ VI. Καὶ ἐνθυμοῦνται ὅλοι τὴν ἀπεργιακὴν κρίσιν τοῦ 1936 εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ τοῦ 1937 εἰς τὴν Ἀμερικὴν. Εἰς τὰς δύο τελευταίας περιπτώσεις οἱ ἀπεργήσαντες ἐργάται προέβησαν εἰς καταλήψεις τῶν ἐργοστασίων, εἰς πράξεις δηλαδή ἀντικειμένως καταφῶρος πρὸς τὸ δίκαιον¹. Ἡ πολι-

¹ Ἡ νομικὴ ἄποψις τῆς ἀπεργίας «ἐπὶ τοῦ σωροῦ» (*grève sur le tas, sit down strike, lock in*), δηλαδή τῆς συνοδευομένης ἀπὸ κατάληψιν τῶν ἐργοστασίων πρὸς παρεμπόδισιν τῆς ἐξακολουθήσεως τῆς ἐργασίας παρ' ἀπεργοσπαστῶν, πολλὰς ἐγέννησε συζητήσεις. Ἡ ἀμερικανικὴ Γερουσία ἀπορρίψασα ἀρχικῶς τὴν 6 Ἀπριλίου 1936 πρότασιν τοῦ γερουσιαστοῦ Byrnes περὶ χαρακτηρισμοῦ τῆς τοιαύτης καταλήψεως ὡς παρανόμου, ἐπανῆλθε μετὰ διήμερον ἐπὶ τῆς ἀποφάσεώς της καὶ ἐδέχθη πρότασιν τοῦ γερουσιαστοῦ Pittman τροποποιηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ γερουσιαστοῦ Robinson καὶ καταδικάζουσαν τὴν «ἀπεργίαν μὲ κατάληψιν ἐργοστασίων καὶ τὴν βιομηχανικὴν κατασκοπίαν». Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως, ὅτι ἡ ἀπεργία «ἐπὶ τοῦ σωροῦ» δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὴν παράνομος, βλ. λεπτὰς καὶ ἐπιδεξίους σκέψεις ἐν *André Jack, La «grève sur le tas» devant la loi*, εἰς τὴν «Europe», τῆς 15ης Μαρτίου 1937, σελ. 402 ἐπ. Πρὸβλ. ἐπίσης *V. I. Lautmann, Les progrès du facteur collectif en droit Français*,

τική σύνεσις επέβαλλε καὶ τὰς δύο φορές τὴν ἀποφυγὴν ἀσκόπου αἱματοχυσίας καὶ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ δικαίου. Εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν περιπτώσεων οἱ ἐργάται ἀφέθησαν ἀνενόχλητοι εἰς τὰ ἐργοστάσια μέχρις ὅτου παρῆλθεν ἡ κρίσις. Δὲν εἶναι δυνατόν, οὔτε πρέπει τὸ Κράτος νὰ μένη ἀσυγκίνητον πρὸ τοῦ γεγονότος ὅτι εἰς τὰς εἰρηνικὰς ἢ βιαίας συγκρούσεις μὲ τοὺς ἐργοδότας, οἱ μισθωτοὶ εἶναι οἱ οἰκονομικῶς ἀσθενέστεροι καὶ ὅτι ἐνδελεχῆς μέριμνά του πρέπει νὰ εἶναι νὰ καθιστᾶ διαρκῶς τὴν θέσιν των ὅσον τὸ δυνατόν καλυτέραν.

Οὐδεὶς βεβαίως ἠμπορεῖ νὰ ὑποστήριξη ὅτι ἡ ἀπαραίτητος εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν πειθαρχία ἐδραιούται μὲ τὴν ἀπόλυτον ἀδιαφορίαν τοῦ Κράτους ἔναντι τῶν συγκρούσεων ἐργασίας. Ἡ πειθαρχία ὅμως αὐτὴ εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον ἐδραιωτέρα καθόσον στηρίζεται εἰς τὸ αἶσθημα τῆς ἰσότητος τῶν ἀντιμαχομένων τάξεων, διὰ νὰ γενικευθῇ δὲ τὸ αἶσθημα τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖα ἀπολύτως ὄχι μόνον ἡ ὑπαρξίς καὶ ἡ μακρὰ καὶ ὁμαλὴ ἐφαρμογὴ συστήματος εἰρηνικῆς ἐπιλύσεως τῶν ἐργατικῶν διαφορῶν ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῶν μέτρων ποὺ ἐπιτρέπει ἡ οἰκονομικὴ πραγματικότης διὰ τὴν ἐξαφάνισιν ἢ τοῦλάχιστον τὴν ἀμβλυσίν τοῦ δυναμισμού τῆς οἰκονομικῆς ἀνισότητος τῶν κοινωνικῶν τάξεων¹.

* * *

II. Σύμφωνας εἰς τοῦτο μὲ τὴν ψυχολογίαν καὶ μὲ τὸ πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν παρελθὸν τοῦ λαοῦ μας, ἡ ἑλληνικὴ νομοθεσία προσανατολίζεται κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς. Μετὰ μακρὰν περίοδον ἀκράτου νομοθετικοῦ φιλελευθερισμοῦ, ἡ κοινωνικὴ ζωὴ τῆς χώρας εἰς τὴν ὁποίαν ἡ πρόοδος τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ προεκάλει ἐντονωτέραν τὴν διαφοροποίησιν

εἰς τὴν «Revue Politique et Parlementaire» τῆς 10ης Μαρτίου 1937, σελ. 440. Λίαν ἐνδιαφερούσας ἀπόψεις ἐν σχέσει πρὸς τὴν νομιμότητα τῶν ἐν λόγῳ ἀπεργῶν καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τὸ ζήτημα ἂν αὐταὶ ἀποτελοῦν ἀδίκημα. Βλ. εἰς A. B u i s s o n, L'occupation des usines et le droit Français, εἰς τὴν «Revue des Deux Mondes» τῆς 1ης Νοεμβρίου 1936, σελ. 35 ἐπ. καὶ ἰδίως εἰς τὰς γνώμας τοῦ καθηγητοῦ Gaëtan Pigou εἰς τὴν ἑφημερίδα «L'Oeuvre» τῶν Παρισίων τῆς 11ης Ὀκτωβρίου 1937, σελ. 7.

¹ Βλ. τὴν μελέτην μου, Αἰ συλλογικαὶ διαφοραὶ ἐργασίας, Ἀθῆναι 1936, σελ. 85 ἐπ.

τῶν κοινωνικῶν τάξεων εὐρέθῃ ἀπροόπτως ἐντελῶς ἀρρύθμιστος καὶ προεκάλεσε συχνὰς ἀνωμαλίας τῶν ὁποίων τὸν δυσάρεστον ἀντίκτυπον μόνον ἔγκαιρος ὀργανικὴ ἀντιμετώπισις τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων ἀπὸ τὴν νομοθεσίαν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προλάβῃ μὲ τὴν δημιουργίαν τῆς ἀπαραιτήτου διὰ τὴν ὁμαλὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἐνδεδειγμένων μεταρρυθμίσεων ψυχολογίας.

Τὰ δύο θεμελιώδη νομοθετήματα ποὺ ἀποβλέπουν εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς ψυχολογίας αὐτῆς καί, περαιτέρω, εἰς τὴν διαμόρφωσιν ὁμαλῆς τάξεως πραγμάτων εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ ἐργοδοτῶν καὶ μισθωτῶν παρ' ἡμῖν, εἶναι ὁ νόμος τῆς 16/21 Νοεμβρίου 1935 «περὶ συλλογικῶν συμβάσεων ἐργασίας» καὶ ὁ νόμος τῆς 16/20 Νοεμβρίου 1935 «περὶ ρυθμίσεως συλλογικῶν διαφορῶν ἐργασίας».

α') Ὁ πρῶτος ἐκ τῶν νόμων τούτων, ὁ νόμος περὶ συλλογικῶν συμβάσεων ἐργασίας, θέτει ὡς βάσιν τῆς ρυθμίσεως τῶν σχέσεων μεταξὺ κεφαλαίου καὶ ἐργασίας τὴν ἐλευθέραν διαπραγματεύσιν τῶν ὄρων τῆς ἐργασίας ἀπὸ τοὺς ἐνδιαφερομένους. Τοὺς ἐνδιαφερομένους, ὅμως, δὲν τοὺς λαμβάνει ὡς ἀπλᾶ ἄτομα, διαπραγματεύόμενα τοὺς ὄρους ἀτομικῆς συμβάσεως ἐργασίας, ἀλλὰ τοὺς θεωρεῖ ὡς τ ἄ ξ ε ι ς αὐτοτελεῖς, ἐμφανιζόμενας ὡς τοιαύτας εἰς τὴν ἀγορὰν ἐργασίας καὶ ἀντιμετωπιζούσας τὴν ρύθμισιν τῶν συμφερόντων των μὲ πνεῦμα συλλογικόν.¹ Ὁ νόμος ἔχει ὡς ἀφετηρίαν μίαν πραγματικότητα τῆς συγχρόνου ζωῆς². Τὴν ἀγορὰν ἐργασίας, ὅπως διεμορφώθη εἰς τὴν σημερινὴν κοινωνίαν, ὅπου δὲν ἀποτελεῖ ἄθροισμα πολλῶν ἀτομικῶν συμβάσεων ἐργασίας, τῶν ὁποίων τοὺς ὄρους καθορίζει ἡ προσφορὰ καὶ ἡ ζήτησις ἐν συνδυασμῷ μὲ τοὺς λοιποὺς παράγοντας ποὺ συντελοῦν εἰς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ἐπιπέδου τῶν συνήθων τιμῶν, ἀλλ' ἐκτείνεται ἐπὶ τῶν ζωτικῶν ἀναγκῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων διὰ τὴν προστασίαν τῶν ὁποίων παρεμβαίνει ἄλλοτε μὲν ἀπειλη-

¹ Βλ. τὴν μελέτην μ ο υ, Ἡ συλλογικὴ σύμβασις ἐργασίας ὡς θεσμός τοῦ συγχρόνου δικαίου, Ἀθῆναι 1932, σελ. 19 ἐπ.

² Ὡς πρὸς τὰ νομικὰ ζητήματα τὰ γεννώμενα ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου τῆς 16)21 Νοεμβρίου 1935 καὶ τοῦ τροποποιήσαντος αὐτὸν ν. 99)1936 βλ. κριτικὴν μ ο υ τῆς ὑπ' ἀριθ. 6418)1937 ἀποφ. τοῦ Πρωτοδικείου Ἀθηνῶν εἰς τὸ «Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου» τόμ. Δ' 1937, σελ. 530 ἐπ.

τική ή δύναμις τῶν ἀριθμητικῶς κραταιωτέρων, πολλάκις δὲ καὶ ὑπὸ διαφόρους μορφὰς ἢ συγκεκροτημένα κοινωνικὴ δύναμις, τὸ Κ ρ ά τ ο ς. Διὰ τὸν καθορισμὸν τῶν ὄρων τῆς ἐργασίας ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ἢ ἀτομικὴ διαπραγματεύσεις δὲν εἶναι ἐπαρκῆς. Ἀπαιτεῖται ἡ θεμελίωσις τῶν ὄρων τούτων ἐπὶ βάσεως εὐρυτέρας, δυναμένης ν' ἀποσοθήσῃ ἐνδεχομένης μελλοντικὰς ἀμφισθητήσεις καὶ συγκρούσεις. Πρὸς τοῦτο καθορίζεται διὰ τοῦ νόμου περὶ συλλογικῶν συμβάσεων ἐργασίας ὅτι τοιαῦται συμβάσεις ἀναφερόμεναι εἰς τοὺς ὄρους τοὺς ὁποίους πρέπει ν' ἀκολουθοῦν αἱ ἀτομικαὶ συμβάσεις αἱ κατὰ τὰς ἐπιμέλειαν ἐπὶ τῆς βάσει αὐτῶν δύνανται νὰ ὑπογραφοῦν ἀπὸ ἐργοδότης ἢ ἐνώσεις ἐργοδοτῶν ἀφ' ἑνός, καὶ ἀπὸ ὀργανώσεις μόνον μισθωτῶν ἀφ' ἑτέρου, θεωρουμένου ὅτι αἱ ὀργανώσεις αὐταὶ ἀντιπροσωπεύουν εἰς ἑκάστην συγκεκριμένην περίπτωσιν ἀριθμὸν μισθωτῶν ἂν μὴ ἐξάντλοῦντα τοὺς μισθωτοὺς ὠρισμένου ἐπαγγέλματος, πάντως ἐπαρκῆ διὰ νὰ δημιουργῇ τὴν βᾶσιν μιᾶς σοβαρᾶς ἐκπροσωπήσεως τῆς ἐνδιαφερομένης τάξεως. Εἰς τὸ σημεῖον μάλιστα τοῦτο ὁ ἑλληνικὸς νόμος περὶ συλλογικῶν συμβάσεως ἐργασίας ὁ ὁποῖος, ὅπως καὶ ὁ νόμος περὶ συλλογικῶν διαφορῶν ἐργασίας περιέχει τὴν εὐχάριστον καινοτομίαν ὅτι δὲν ἀποτελεῖ ἀντιγραφὴν ἢ μίμησιν ξένου προτύπου, ἀπεμακρύνθη ἀποφασιστικῶς ἀπὸ τὸ συνήθως κρατοῦν ἐπὶ συλλογικῶν συμβάσεων ἐργασίας σύστημα, καθ' ὃ ἐπιτρέπεται ἡ κατάρτισις συλλογικῆς συμβάσεως καὶ ὑπὸ ὁμάδος μισθωτῶν καὶ ἰώρισεν ὅτι ἀπὸ τῆς μισθωτικῆς πλευρᾶς τὸ κύρος τῆς συλλογικῆς συμβάσεως πρέπει νὰ κατοχυρωθῇ διὰ τῆς ὑπογραφῆς μιᾶς ἢ περισσοτέρων νομικῶς ὑφισταμένων ἐνώσεων μισθωτῶν, ἢ συμμετοχῇ τῶν ὁποίων εἰς τὴν συλλογικὴν σύμβασιν ἐγγυᾶται περὶ τῆς σοβαρότητος καὶ τῆς εἰλικρινείας τῆς ἐπερχομένης ρυθμίσεως¹. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ δημιουργοῦνται ἐδραιώτεροι αἱ προϋποθέσεις διὰ τὴν θεμελίωσιν μιᾶς ἠθικῆς ἀτμοσφαιράς σεβασμοῦ τῶν συμπεφωνημένων ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν μισθωτῶν, ἢ ὁποία εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ὅλου θεσμοῦ. Πράγματι, εἶναι ἀληθές ὅτι τὰς σχέσεις πού πηγάζουν ἀπὸ τὴν σύμβασιν ἐργασίας τὰς διατρέχει κάποιος χαρακτήρ ρευστότητος, ὁ ὁποῖος τοὺς προσδίδει μίαν ἀστάθειαν δυσκόλως συμ-

¹ Βλ. ἐνθ. ἀν. σελ. 22 ἐπ.

βιθαζομένην μὲ τὴν συμβατικὴν αὐτῶν φύσιν¹. Ἐὰν δὲ τοῦτο συμβαίνει εἰς τὰς ἀτομικὰς σχέσεις ἐργασίας, κατὰ μείζονα λόγον ἀπαντᾷ εἰς τὰς συλλογικὰς, ὅπου εἰς τοὺς ἀντικειμενικοὺς ὅρους τῆς ρευστότητος προστίθενται καὶ αἱ ὑποκειμενικαὶ ἀντιδράσεις τῶν μελῶν τῶν διὰ τῆς συμβάσεως δεσμευμένων ομάδων καὶ ὡς ἀτόμων καὶ ὡς συνόλων, αἱ ὁποῖαι μειώνουν εἰς τὸ ἐλάχιστον τὸν περιορισμένον ἄλλωστε συμβατικὸν χαρακτήρα τῆς συλλογικῆς συμβάσεως, ἡ ὁποία ἐπιγραμματικῶς ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἀποτελοῦσα τὸ ἐνδιάμεσον μεταξὺ νόμου καὶ συμβάσεως, «ἐκδηλοῦσα ἰσχύον κατωτέραν μὲν τῆς ἐξ ἐκείνου, ἀνωτέραν δὲ τῆς ἐκ ταύτης πηγαζούσης»². Τὴν μείωσιν ταύτην τοῦ κύρους τῆς συλλογικῆς συμβάσεως ἐκτεθειμένης συχνότατα εἰς τὸν κίνδυνον τῆς μὴ ἐφαρμογῆς αὐτῆς, ἐκ μέρους ἰδίως τῶν μισθωτῶν, ἀντιμετωπίζει ὁ νόμος διὰ τῆς διατάξεως τοῦ ἀρθροῦ 3 αὐτοῦ καθ' ὃ «ἀτομικαὶ συμβάσεις ἐργασίας καταρτιζόμεναι παρά τινος τῶν ἀποδεχθέντων τὴν συλλογικὴν σύμβασιν θεωροῦνται περιέχουσαι τοὺς ἐν ταύτῃ καθορισθέντας ὅρους, ἀκυρουμένων τῶν ἀντιθέτων συμφωνιῶν, παρέχουσιν δὲ πάντα τὰ ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοιούτων ὄρων δικαιώματα. Ἐπίσης παρέχουν δικαιώματα ὑπὲρ τῆς ὑπογραφῆς τὴν συλλογικὴν σύμβασιν ὀργανώσεως νὰ ζητήσῃ ἐκτὸς τῆς τυχόν συμπεφωνημένης ποινικῆς ρήτρας καὶ ἀποζημιώσιν διὰ πᾶσαν ζημίαν αὐτῆς ἐκ πάσης προσβολῆς τῶν ἐπαγγελματικῶν τῶν συμφερόντων, ὡς καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἐπιδιώξιν τῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὄρων τῆς συλλογικῆς συμβάσεως δυναμένων νὰ ζητηθῶσι παρά τοῦ ἀτομικῶς συμβεβλημένου ὠφελειῶν, μέχρις οὗ, οὗτος, προσεπικαλούμενος ὑποχρεωτικῶς εἰς τὴν δίκην, παρέμβῃ κυρίως εἰς αὐτήν, ἀναγνωρίζων ὅτι ἡ ἔνωσις ἐνήργησεν ὡς ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ καὶ συνεχίζων ἰδίῳ ὀνόματι τὴν δίκην. Τὸ δικαίωμα τοῦτο τῆς συμβεβλημένης εἰς συλλογικὴν σύμβασιν ἐνώσεως συνδυαζόμενον μὲ παρεμφερῆ δικαιώματα αὐτῆς νὰ παρακολουθῇ τὴν ὑπάρχουσαν δίκην μεταξὺ μέλους αὐτῆς καὶ τοῦ ἀντιδίκου, ὡς καὶ νὰ ζητῇ ἀποζημιώσιν ἀπὸ τὰ ἴδια αὐτῆς μέλη τὰ τυχόν παραβαίνοντα τοὺς ὅρους τῆς συμβάσεως, ἐνισχύει τὴν ὑποχρεωτικὴν δύναμιν τῶν

¹ Βλ. Αἱ συλλογικαὶ διαφοραὶ ἐργασίας σελ. 11 ἐπ.

² Βλ. Κ. Τριανταφυλλοπούλου, πρόλογον εἰς τὴν ἀνωτέρω μελέτην μου, σελ. στ'.

ὄρων τῆς συλλογικῆς συμβάσεως ἐπὶ τῶν ἀτομικῶν, λύει τὰ ὑφιστάμενα πολύπλοκα ζητήματα περὶ τῆς φύσεως τῆς ἀγωγῆς τοῦ συνδικάτου καὶ ἀποτελεῖ συγχρόνως τὸ πρῶτον σοβαρὸν βῆμα διὰ τὴν θεμελίωσιν εὐθύνης τῶν συλλογικῶν τούτων ὀργάνων, τῶν ἐνώσεων, διὰ τὴν τήρησιν τῶν ὄρων τῆς συλλογικῆς συμβάσεως. Δι' ὄλων αὐτῶν τῶν διατάξεων περισσότερο ἀπὸ τὴν συγκεκριμένην προστασίαν τῶν ζημιουμένων ἀπὸ τὴν παράθασιν τῆς συλλογικῆς συμβάσεως ἐπιδιώκεται ἡ δημιουργία τῆς συνειδήσεως τῆς νομικῆς δεσμεύσεως, ἡ ὁποία πρέπει γὰ παρακολουθῆ τὴν συλλογικὴν σύμβασιν καὶ ἄνευ τῆς ὁποίας ὀλόκληρος ὁ θεσμὸς εἶναι καταδικασμένος εἰς ναυάγιον.¹ Πρέπει δὲ νὰ τονισθῆ ὅτι τὸ κυριώτερον μέσον διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς συνειδήσεως αὐτῆς εἶναι ἡ ἐλευθερία εἰς τὴν διαπραγματεύσιν τῶν ὄρων τῆς συλλογικῆς συμβάσεως καὶ ἡ δυνατότης τῆς ἐλευθέρας συζητήσεως καὶ κριτικῆς αὐτῶν ἀπὸ τοὺς ἐνδιαφερομένους. Ἄνευ τῶν στοιχείων αὐτῶν, τὰ ὁποία φυσικὰ τὸ καλύτερον εἶναι νὰ συνδυάζωνται μὲ ἀνάλογον σύστημα ρυθμίσεως τῶν ἐπαγγελματικῶν ὀργανώσεων περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω, ἡ συλλογικὴ σύμβασις καταντᾷ ἀπλῆ ἐπιταγὴ τοῦ ἰσχυροτέρου, χάνει κάθε περιεχόμενον καὶ κάθε ἀξίαν ὡς ρυθμιστῆς τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καὶ δὲν ἀποτελεῖ, ὡς π. χ. συμβαίνει εἰς τὴν Ἰταλίαν, παρὰ μίαν ἰδιότυπον ἐκδήλωσιν τῆς κρατικῆς θελήσεως. Τοιοῦτος δὲν ἦτο ὁ σκοπὸς τοῦ ἡμετέρου νόμου, ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζει μὲν τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Κράτους, θεωρεῖ ὅμως αὐτὴν πάντοτε ἐποπτικὴν καὶ συμπληρωματικὴν καὶ θεμελιώνει τὸν ὄλον θεσμὸν ἐπὶ τῆς ἐλευθέρας διαπραγματεύσεως τῶν ἐνδιαφερομένων. Οὕτω, κατὰ τὸ ἄρθρον 6 § 2 «συλλογικὴ σύμβασις, εἰς τὴν ὁποίαν προσεχώρησαν ἐργοδότηι χρησιμοποιοῦντες τὰ τρία πέμπτα τῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ ἀσχολουμένων εἰς τὸ ἐπάγγελμα μισθωτῶν δύναται νὰ κηρυχθῆ ὑποχρεωτικὴ διὰ

¹ Πρὸβλ. τὸν λόγον τοῦ γενικοῦ γραμματέως τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας τῆς Ἑργασίας τῆς Γαλλίας Léon Jouhaux ἐνώπιον τοῦ Συνομοσποδιακοῦ Συμβουλίου αὐτῆς τῆς 16 Ἰουνίου 1936: «Ἄλλ' 80 % τῶν συναδέλφων ἠγνόουν τί ἦτο συλλογικὴ σύμβασις. Πρέπει νὰ τοὺς ἐξηγηθῆ, νὰ δημιουργηθοῦν διαδικασίαι καὶ κυρώσεις. Ὅφειλομεν δὲ νὰ κατανοήσωμεν καλῶς ὅτι αἱ κυρώσεις δὲν ἠμποροῦν νὰ εἶναι μονόπλευροι. Πρέπει ν' ἀναλάβωμεν ὑποχρεώσεις (βλ. τὸν Παρισινὸν «Χρόνον» τῆς 17 Ἰουνίου 1936)».

πάντας τοὺς ἐργοδότας καὶ μισθωτοὺς τῆς περιφερείας δι' ἀποφάσεως τοῦ ὑπουργοῦ». Κατὰ δὲ τὴν πρώτην παράγραφον τοῦ αὐτοῦ ἄρθρου «συλλογικὴ σύμβασις ἐργασίας ἐν ἣ προσεχώρησαν πάντες οἱ ἐργοδόται καὶ αἱ ὀργανώσεις ἐργοδοτῶν καὶ μισθωτῶν ὠρισμένου ἐπαγγέλματος καὶ ὠρισμένης περιφερείας Εἰρηνοδικείου ἢ ἐπεξετάθη ἐπ' αὐτῶν κατὰ τὰς ὡς ἄνω διατάξεις, δύναται νὰ ἐπεκταθῆ καὶ δι' ἄλλην μίαν ἢ περισσοτέρας εἰρηνοδικειακὰς περιφερείας, διὰ διατάγματος προκαλουμένου ὑπὸ τοῦ Ἑπουργοῦ Ἐργασίας μετὰ σύμφωνον γνώμης εἰδικῆς δι' ἐκάστην περιφέρειαν συνιστωμένης Ἐπιτροπῆς ἀποτελουμένης ἐκ τοῦ Εἰρηνοδίκου ὡς Προέδρου, δύο μελῶν ὀριζομένων ὑπὸ τῶν ἐργοδοτῶν τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ τῶν ὀργανώσεων αὐτῶν, καὶ δύο μελῶν τῶν μισθωτικῶν ὀργανώσεων. Ἡ γνώμη τῆς ἐπιτροπῆς λαμβάνεται διὰ τεσσάρων ψήφων».

Ἡ ἐπέμβασις αὐτῆ τοῦ Κράτους ἔχει καθαρῶς συμπληρωτικὸν χαρακτήρα. Βάσις τῆς συλλογικῆς συμβάσεως εἶναι ἡ ἐλευθέρη διαπραγματεύσις μεταξὺ τῶν ἐνδιαφερομένων. Αὐτὴ μόνη καθορίζει τὸ κοινὸν ἐπίπεδον τῆς ἀγορᾶς τῆς ἐργασίας. Ἡ ὑπαρξίς ὅμως τοῦ ἐπιπέδου αὐτοῦ, οὕτω διαμορφωμένου, ἀφ' ἑνὸς μὲν πρέπει πολλάκις νὰ προστατευθῆ, ἀφ' ἑτέρου δὲ καθοδηγεῖ τὸ Κράτος, περὶ τῆς κατευθύνσεως τὴν ὁποίαν πρέπει ν' ἀκολουθήσῃ. Τὸ δὲ Κράτος, ὡς ἀνώτατος ρυθμιστὴς τῆς οἰκονομίας τοῦ τόπου, διότι οὐδενὸς διαφεύγει τὴν προσοχὴν ὅτι αἱ διατάξεις τοῦ ἄρθρου 6 ἐμπίπτουν εἰς τὸ σύστημα τῆς διευθυνομένης οἰκονομίας, ἐπεκτείνει πρὸς τὸ γενικὸν συμφέρον καὶ ὅταν τοῦτο ἐπιβάλλεται, τὴν γενομένην ρύθμισιν καὶ πέραν τῶν συμβατικῶς καθορισθέντων ὀρίων. Ἰδιαιτέρας σημειώσεως ἄξιον εἶναι ὅτι διατάξεις ὅμοιαι πρὸς τὰς τοῦ ἄρθρου 6 δὲν ὑπῆρχον εἰς τὸν γαλλικὸν νόμον περὶ συλλογικῶν συμβάσεων τῆς 25 Μαρτίου 1919, ἐθεσπίσθησαν ὅμως διὰ τοῦ νόμου τῆς 24 Ἰουνίου 1936. Ὁ ἑλληνικὸς νόμος προηγῆθη τοῦ γαλλικοῦ¹.

¹ Βλ. περὶ τῆς συγχρόνου ἐξελίξεως τῆς ἐννοίας τῆς συλλογικῆς συμβάσεως ἐργασίας τὸν λόγον μου εἰς τὴν 20ὴν Διάσκεψιν Ἐργασίας τὴν 11 Ἰουνίου 1936: «Ἡ ἐξέλιξις δὲν συνεπληρώθη. Εἰς πλεῖστα κράτη μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύω εἰς τὴν Διάσκεψιν αὐτὴν καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ἡ Γαλλία προστίθεται σήμερον, οἱ ὅροι τῆς συλλογικῆς συμβάσεως τὴν ὁποίαν ἀπεδέχθη ἤδη ὠρισμένος ἀριθμὸς ἐνδια-

β') 'Ο δεύτερος ἑλληνικὸς νόμος μὲ τὸν ὁποῖον ἐχαράχθησαν αἱ νέαι νομοθετικαὶ κατευθύνσεις τῆς κοινωνικῆς μας πολιτικῆς εἶναι γενικώτερον γνωστὸς ὡς νόμος τῆς ὑποχρεωτικῆς διαίτησις¹. 'Ο νόμος αὐτὸς ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν διαπίστωσιν, ὅτι εἰς τὴν χώραν μας αἱ συλλογικαὶ συγκρούσεις ἐργασίας καταλήγουν εἰς ἀγῶνα ἐντελῶς ἄνισον, διότι δὲν ὑπάρχουν εἰς τὰς ὀργανώσεις τῶν μισθωτῶν τὰ οἰκονομικὰ μέσα διὰ τὴν τελεσφόρον συνέχισιν τοῦ ἀγῶνος καὶ κατὰ συνέπειαν τὸ Κράτος, εἰς τὸ ὁποῖον πάντοτε γίνεται προσφυγὴ διὰ νὰ μεσολαβήσῃ πρὸς τερματισμὸν τῆς διενέξεως, πρέπει νὰ καθορίσῃ σαφῆ καὶ ὀργανικὴν διαδικασίαν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ὁμαλῆς καὶ δικαίας λύσεως τῆς διαφορᾶς. "Ἄν εἰς ταῦτα προστεθῇ καὶ ἡ γενικῶς ἀνεγνωρισμένη διαπίστωσις ὅ,τι ἡ ἀπεργία, ὡς ἡ ἐντονωτέρα ἀλλὰ καὶ συνηθεστέρα μορφή ἐκδηλώσεως τῆς διενέξεως, ἀποτελεῖ καθ' ἑαυτὴν κακὸν μέγα καὶ διὰ τὴν ἐθνικὴν οἰκονομίαν, τῆς ὁποίας ἀνακόπτει τὴν δραστηριότητα καὶ διὰ τὴν ἰδιωτικὴν οἰκονομίαν, τὴν ὁποίαν ζημιώνει, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τὴν ὁποίαν δηλητηριάζει, ἰδίως ὁσάκις, ὡς συνηθέστατα συμβαίνει τοὺς οἰκονομικοὺς ὄρους τῆς διενέξεως ἐκμεταλλεύεται καὶ ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν ἡ ὑστεροβουλία καὶ τὸ κακῶς καὶ στενῶς ἐννοούμενον συμφέρον, δίδεται πλήρης ἡ εἰκὼν τῆς βαθείας ἀνάγκης ποὺ ἐπέβαλλε τὴν καθιέρωσιν τοῦ συστήματος τῆς ὑποχρεωτικῆς διαίτησις. Ἡ ἀνάγκη αὐτὴ ὑφίσταται κυρίως ὁσάκις τὸ Κράτος παραμένει ὁ ἐποπτεύων ρυθμιστὴς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, τῆς ὁποίας τὰς καθ' ἑκάστον ἐκδηλώσεις κανονίζει ἐλευθέρως ἢ βούλησις τῶν ἐνδιαφερομένων ἀτόμων ἢ ὁμάδων². Τοῦναντίον ὁ θεσμὸς τῆς ὑποχρεωτικῆς διαίτησις εἶναι ἐντελῶς ἀχρηστος, ὁσάκις τὸ Κράτος ρυθμίζει ἐξουσιαστικῶς καὶ ἀποκλειστικῶς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ κατὰ κύριον λόγον τὰς συλλογικὰς συγκρούσεις ἐργασίας. Εἰς τὴν φασιστικὴν Ἰταλίαν, π. χ., δὲν ἔχει

φερομένων δύνανται νὰ ἐπιβληθοῦν εἰς ἄλλους οἱ ὁποῖοι δὲν τοὺς ὑπέγραψαν. Εἶναι τοῦτο σύμβασις;» (βλ. *Compte Rendu* σελ. 101). Πρὸβλ. *Les conventions collectives*, ἔκδ. τοῦ Bureau International du Travail, Genève 1936 σελ. 250 ἐπ.

¹ Βλ. καὶ τὸ ἐκτελεστικὸν διάταγμα τοῦ νόμου τῆς 18 Ἰουνίου / 1 Αὐγούστου 1936.

² Βλ. Συλλογικὰς διαφορὰς ἐργασίας, σελ. 142 ἐπ.

καμμίαν οὐσιαστικὴν σημασίαν ἢ ὑπαρξίς συστήματος ἐπιλύσεως τῶν συλλογικῶν διαφορῶν ἐργασίας ἐνώπιον τῶν Δικαστηρίων ἐργασίας, ἀφοῦ τὸ Κράτος φροντίζει καὶ ἐπιβάλλει τὰς λύσεις ποὺ ἐπιθυμεῖ διὰ τῶν συντεχνιῶν, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὸν λόγον τοῦ Ἰταλοῦ Πρωθυπουργοῦ τῆς 23 Μαρτίου 1936 «εἶναι πραγματικὰ ὄργανα τοῦ Κράτους, ὄχι δὲ ἀπλῶς γραφειοκρατικὰ ὄργανα αὐτοῦ καὶ ἀσκοῦν κρατικὴν πολιτικὴν», λύσεις βιαίως ἄλλωστε ἐπιβαλλομένας. Τούναντίον εἰς τὴν Γαλλίαν ταχέως κατεδείχθη ἡ ἀνάγκη τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ θεσμοῦ τῆς ὑποχρεωτικῆς διαιτησίας, ὁ ὁποῖος καὶ καθιερώθη διὰ τοῦ νόμου τῆς 31 Δεκεμβρίου 1936, μετὰ ἔν καὶ πλέον ἔτος ἀπὸ τῆς καθιερώσεώς του εἰς τὴν Ἑλλάδα¹. Ἡ καθιέρωσις τῆς ὑποχρεωτικῆς διαιτησίας εἰς τὴν Γαλλίαν κατ' ἐπιμονὴν τῆς Κυβερνήσεως τοῦ «Λαϊκοῦ Μετώπου», ἀποτελεῖ τὴν καλύτεραν διάψευσιν εἰς τὰς αἰτιάσεις τῆς παρ' ἡμῖν δημαγωγίας περὶ τῆς δῆθεν ὀπισθοδρομικότητος τοῦ θεσμοῦ.

Δὲν πρέπει, ὅμως, ν' ἀποκρυβῆ ὅτι ἀπόλυτον ἔχει ἀξίαν καὶ διὰ τὸν θεσμόν τῆς ὑποχρεωτικῆς διαιτησίας τὸ ἀνωτέρω λεχθὲν περὶ τοῦ θεσμοῦ τῶν συλλογικῶν συμβάσεων ἐργασίας, ὅτι, δηλαδή, διὰ τὴν ὁμαλὴν ἐφαρμογὴν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτοῦ ἀπαιτεῖται ἡ ὑπαρξίς τῆς καταλλήλου ψυχολογίας, τῆς ὁποίας ἀπαραίτητος προϋπόθεσις εἶναι ἡ συνείδησις περὶ τῆς ἀμεροληψίας τοῦ κριτοῦ καὶ τῆς ἰ σ ὁ τ η τ ο ς τῶν κρινομένων. Πρὸς δημιουργίαν τῆς ψυχολογίας αὐτῆς, τῆς ὁποίας οὐδεὶς ἐγνώριζε τὰς δυσκολίας περισσότερον ἀπὸ τὸν συντάκτην τοῦ νόμου, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐτέθη ἡ ὅλη διαδικασία τῆς διαιτησίας ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ διετηρήθη μία ἐλαστικότης διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν διαιτητικῶν ἀποφάσεων, τῶν ὁποίων τὸ κῦρος ἐξηρτήθη ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν

¹ Τὴν 11 Ἰουνίου 1936 ἔλεγον εἰς τὴν Γενεύην: «Ἡ ἀρξαμένη ἐξελίξις θὰ ἀκολουθήσῃ ἀναποτρέπτως τὸν δρόμον τῆς. Τὸ μέλλον διαγράφεται σαφῶς. Ἡ συλλογικὴ σύμβασις θὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἕνα τρόπον ρυθμίσεως τῶν συλλογικῶν συγκρούσεων, ποὺ τρομάζει ἴσως ἀκόμη σήμερον ἠρισμένα πνεύματα, ἀλλὰ θὰ ἐπιβληθῆ ἀσφαλῶς αὔριον. Ἄς μὴ φοβούμεθα τὰς λέξεις: Εἶναι ἡ ὑποχρεωτικὴ διαιτησία. Εἰς τὴν κοινωνικὴν σύνθεσιν ποὺ θὰ διαδεχθῆ τὴν σημερινὴν κρίσιν τοῦ πολιτισμοῦ μας, ἡ κοστικὴ ἐξουσία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀδιαφορῆ διὰ τὰς συγκρούσεις ἐργασίας. Θὰ ἐπεμβαίη καὶ θὰ ἐπιβάλλῃ τὰς λύσεις ποὺ ζητοῦν ἡ πρόοδος καὶ ἡ κοινωνικὴ εἰρήνη (βλ. *Compte rendu* ἔνθ. ἀν. σελ. σελ. 102)».

του ἄρμοδιου Ὑπουργοῦ¹. Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῶν στοιχείων μὲ τὰ ὁποῖα κατέβαλεν ὁ νόμος τὴν προσπάθειαν νὰ ἀντιδράσῃ κατὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἀκροτήτων, ἦτο ἀπαραίτητος καὶ ἄλλων παραγόντων ἢ βοήθεια διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ θεσμοῦ, αὕτη δὲ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κριθῇ ἀκόμη ἂν προσεφέρθη ἐξ ὀλοκλήρου.

Ἰδιαιτέρως δὲν ὑπάρχει λόγος ν' ἀναφερθῇ ὁ ἀναγκαστικὸς νόμος ὑπ' ἀρ. 299/1936 «περὶ ρυθμίσεως συλλογικῶν διαφορῶν ἐν τῇ ναυτικῇ ἐργασίᾳ», διότι οὗτος ἀποτελεῖ κατὰ λέξιν ἀντιγραφὴν τοῦ προμνημονευθέντος καὶ ἐπεκτείνει καὶ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν ἐργασιῶν τὴν διαδικασίαν αὐτοῦ.

γ') Γύρω ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς θεμελιώδεις θεσμοὺς κοινωνικῆς εἰρήνης, ὡς πρὸς τοὺς ὁποῖους ἡ ἑλληνικὴ νομοθεσία εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν συγχρόνων κρατῶν, ὑπάρχουν καὶ θεσμοὶ ἄλλοι, βοηθητικοὶ ἄλλ' ἀναγκαῖοι διὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἀπαραίτητου, σύμφωνα μὲ τὴν τεθεῖσαν ἀρχὴν τῆς διευθυνομένης οἰκονομίας, κοινωνικῆς πολιτικῆς. Οἱ θεσμοὶ αὐτοὶ εἶναι οἱ εἰδικώτερον ἀναφερόμενοι εἰς τὴν προστασίαν καὶ τὴν ἐξύψωσιν τῆς θέσεως τῶν οἰκονομικῶς ἀσθενεστέρων.

Εἰς τοιαύτην προστασίαν εἶναι δυνατὸν ν' ἀποβλέψῃ ἡ νομοθεσία λαμβάνουσα τοὺς δεομένους ἀντιλήψεως εἴτε ὡς ἄτομα εἴτε ὡς τάξεις. Καὶ ἡ μὲν προστασία αὐτῶν ὡς ἀτόμων ὑπῆρξε σκοπὸς τῆς ἡμετέρας νομοθεσίας ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς ἀναθεωρήσεως αὐτῆς μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1909. Τότε εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ ὅτι ἐτέθησαν διὰ σειρᾶς νομοθετημάτων σοβαρὰ καὶ ἀσάλευτοι αἱ βάσεις τῆς προστατευτικῆς νομοθεσίας τῶν μισθωτῶν, τὴν ὁποῖαν συνεπλήρωσαν θεμελιώδεις νεώτεροι νόμοι, ἰδίως δὲ ὁ νόμος 2112 «περὶ ὑποχρεωτικῆς καταγγελίας συμβάσεως ἐργασίας».

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅμως τῆς προστασίας τῶν οἰκονομικῶς ἀσθενεστέρων ὡς συνόλων οἰκονομικῶν, ὡς παραγόντων συλλογικῶν τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ νομοθεσία εὐρίσκεται ἐν καθυστερήσει. Οὐδεμία, πράγματι, νομοθετικὴ πρόνοια ἔχει ληφθῆ διὰ τὴν οὐσιαστικὴν προστασίαν τοῦ ἐργατικοῦ ἡμερομισθίου εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐξασφαλίζεται ἐλά-

¹ Περὶ τοῦ σημείου τούτου βλ. Συλλογικὰς διαφορὰς σελ. 138 ἐπ.

χιστον ὄριον συντηρήσεως εἰς τοὺς ἐργαζομένους. Ὁ θεσμὸς τοῦ κατωτάτου ὀρίου ἡμερομισθίου, θεσμὸς κατ' ἔσοχὴν λεπτὸς καὶ εὐαίσθητος, λόγω τῶν ποικίλων ἀντικτύπων τοὺς ὁποίους εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχη εἰς τὴν ὄλην ἐθνικὴν οἰκονομίαν, εἶναι ἐν τούτοις ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς κοινωνικῆς ἡρεμίας.

Ἡ ὀρθόδοξος οἰκονομικὴ ἐπιστήμη στρέφει μύδρους φοβεροὺς κατὰ τοῦ θεσμοῦ τοῦ κατωτάτου ὀρίου ἡμερομισθίου. Κατὰ θεωρίαν, πράγματι, τοιοῦτος καθορισμὸς ἀφαιρεῖ τὴν ἀπαραίτητον εἰς τοὺς παράγοντας τῆς παραγωγῆς ἐλαστικότητα καὶ πιέζει τὸ κόστος τῆς παραγωγῆς εἰς τρόπον ὥστε νὰ δυσχεραίνῃ κᾶπως τὴν συναγωνιστικὴν δύναμιν τοῦ δεδομένου προϊόντος πρὸς ζημίαν τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια αὐτὴ στερεῖται πάσης πρακτικῆς βάσεως ὡσάκις γίνεται καλὴ χρῆσις τοῦ θεσμοῦ τοῦ κατωτάτου ὀρίου ἡμερομισθίου. Ὁ θεσμὸς οὗτος δὲν ἔχει πράγματι προορισμὸν νὰ δόσῃ εἰς τὸν ἐργάτην ἐπαρκῆ μέσα καλῆς συντηρήσεως. Τοῦτο δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ δι' ἄλλων γενικωτέρων μέτρων καὶ δὴ μὲ τὴν αὐξήσιν καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς καταναλώσεως. Τὸ κατώτατον ὄριον ἀποβλέπει μόνον εἰς τὴν ἐξαφάνισιν τῶν «ἡμερομισθίων πείνης», τὰ ὁποῖα ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει δύνανται ν' ἀποτελέσουν τὴν βᾶσιν δημιουργίας βιωσίμου βιομηχανίας, ὡσάκις δ' ἐκφεύγει τοῦ προορισμοῦ του τούτου καὶ καθορίζεται εἰς ὑψηλὸν ἐπίπεδον ἀσφαλῶς δύναται νὰ προκαλέσῃ ζημίαν εἰς τὴν ἐθνικὴν οἰκονομίαν¹. Ἄν,

¹ Διὰ τοῦ καθορισμοῦ κατωτάτου ὀρίου ἡμερομισθίου ἐκ δρχ. 55-50 διὰ τοὺς ἄνδρας καὶ 25-22 διὰ τὰς γυναῖκας, ὡς ἐγένετο διὰ τῆς ἀπὸ 12 Αὐγούστου 1936 συλλογικῆς συμβάσεως, οὐδεμία ζημία ἦτο δυνατὸν νὰ προέλθῃ εἰς τὴν παραγωγὴν, οὔτε μὲ ὑπέρμετρον ἐπιθάρυνσιν τοῦ κόστους, οὔτε μὲ καθιέρωσιν βάρους εἰς τὰς δευτερευούσας ἐπιχειρήσεις πρὸς ὄφελος τῶν μεγάλων ὀργανισμῶν. Οὕτω κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς μου λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ ποσοστὸν τοῦ ἡμερομισθίου ἐπὶ τοῦ κόστους τῆς παραγωγῆς εἶναι 20-40%, ἡ δὲ διὰ τοῦ ὀρισθέντος κατωτάτου ὀρίου ἐπερχομένη αὐξήσις τῶν ἡμερομισθίων ἀνήρχετο εἰς 20% κατὰ μέσον ὄρον, θὰ εἶχομεν αὐξήσιν τοῦ κόστους κατὰ 6%, αὐξήσιν δὲ τοῦ τιμαρίθμου ἔτι μικροτέραν. Καὶ ἡ αὐξήσις ὅμως αὐτὴ θὰ ἦτο δυνατὸν ν' ἀποφευχθῇ διὰ καλυτέρας ὀργανώσεως τῆς παραγωγῆς. Βλ. ἄρθρον μου εἰς τὴν ἐφημερίδα «Πανεργατικὴν» τῆς 9ης Ἰανουαρίου 1937.

πρὸς τούτοις, ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὑπὸ τὸ σημερινὸν οἰκονομικὸν καθεστῶς τῆς κλειστῆς οἰκονομίας ὁ συναγωνισμὸς τῶν ἐξωτερικῶν προϊόντων εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτος καὶ ὑφίστανται πελώρια περιθώρια ὑπὲρ τῆς ἐγχωρίου παραγωγῆς, μὴ χρησιμοποιούμενα κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς καλυτέρευσιν, ὡς θὰ ὄφειλε, αὐτῆς, αἱ θεωρητικαὶ ἀντιρρήσεις κατὰ τοῦ κατωτάτου ὀρίου ἡμερομισθίου, ὑγιῶς, ἐννοεῖται, νοουμένου καὶ ἐφαρμοζομένου, χάνουν κάθε σημασίαν. Καὶ καθιερώθη μὲν κατόπιν μακρῶν καὶ ἐπιπόνων διαπραγματεύσεων μεταξὺ τῶν ἐργοδοτικῶν καὶ τῶν μισθωτικῶν ἄργανώσεων κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1936 διὰ συλλογικῆς συμβάσεως καταρτισθείσης τὴν 31 Ἰουλίου καὶ ὑπογραφείσης τὴν 12 Αὐγούστου, τὸ κατώτατον ὄριον τοῦ ἐργατικῆς μισθοῦ, περιλαμβάνον τὸ ἐλάχιστον συντηρήσεως τοῦ μισθωτοῦ, τὴν δὲ σύμβασιν ταύτην ἠκολούθησαν πολλαὶ ἄλλαι κλαδικαὶ καὶ γενικώτεραι, τὴν αὐτὴν ἔχουσαι βάσιν, πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῆ, ὅτι ἡ τοιαύτη καθιέρωσις δὲν εἶναι ἀρκετὴ, διότι ἀποτελεῖ μόνον τὸ πρῶτον βῆμα καὶ ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται ἀκόμη ἄμεσος ἢ ἀνάγκη τῆς διὰ νόμου ὀργανικῆς ρυθμίσεως τοῦ ὅλου θεσμοῦ καὶ τοῦ συνδυασμοῦ αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐξάρτησιν τοῦ ἡμερομισθίου ἀπὸ τῶν οἰκογενειακῶν βαρῶν τοῦ μισθωτοῦ, διὰ νὰ προσεγγίση περισσότερον πρὸς τὴν δικαιολογητικὴν του βάσιν, δηλαδή πρὸς τὸ πραγματικὸν ἐλάχιστον συντηρήσεως, ὁ θεσμὸς τοῦ κατωτάτου ὀρίου τοῦ ἡμερομισθίου. Πράγματι ἡ ἠθικὴ βάσις τοῦ κατωτάτου ὀρίου ἡμερομισθίου κλονίζεται σοβαρῶς ἂν δὲν συνδυασθῆ μὲ τὴν ἐξ α τ ο μ ί κ ε υ σ ι ν αὐτοῦ, δηλαδή μὲ τὸν καθορισμὸν διαφόρων κατωτάτων ὀρίων ἀναλόγως τῶν οἰκογενειακῶν βαρῶν τοῦ ἐργάτου. Ἡ ἐξατομίκευσις βεβαίως αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ διὰ τῆς κατὰ διάφορον λόγον ἐπιβαρύνσεως τοῦ ἐργοδότη, ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς ὑποχρεωτικῆς εἰσφορᾶς ὅλων τῶν μισθωτῶν, ἢ ὁποῖα μετὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ θεσμοῦ τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων δὲν εἶναι οὔτε πρακτικῶς δύσκολον νὰ ἐπιτευχθῆ.

Τοιαύτη ρύθμισις τῶν ἡμερομισθίων ἀπαντᾶται εἰς πλείστας χώρας μὲ τὸ σύστημα τῶν οἰκογενειακῶν ἐνισχύσεων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν εἰς τὴν πραγματικότητά μίαν πρόσθετον αὔξησιν τοῦ ἡμερομισθίου τῶν οἰκογενειάρχων πληρωνομένην ἀπὸ ἰδιαίτερα ταμεῖα, ἢ ὑπηρεσίας τοῦ κεντρικοῦ ὀργανισμοῦ κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως καὶ στηριζομένην εἰς μικρὰς

εἰσφορὰς ὄλων τῶν μισθωτῶν. ¹ Παρεμφερῆ λύσιν, δι' ἄλλους ὅμως, πολιτικούς μᾶλλον λόγους, συνδυαζομένους μὲ τὴν δημογραφικὴν πολιτικὴν τοῦ φασιστικοῦ καθεστῶτος, προέβλεψε τὸ Μέγα Φασιστικὸν Συμβούλιον διὰ τῆς ψηφισθείσης παρ' αὐτοῦ τὴν 4 Μαρτίου 1937 ἡμερησίας διατάξεως διὰ τῆς ὁποίας καθώριζε «πολιτικὴν οἰκογενειακοῦ ἡμερομισθίου» μὲ τὴν ἐπεξήγησιν: «ἐπὶ ὁμοίας κατηγορίας ἐργασίας καὶ ὁμοίας ἀποδόσεως ἀμοιβὴ ἀνάλογος πρὸς τὰ οἰκογενειακὰ βάρη ².

δ') Ἡ ἀνακίνησις τοῦ ζητήματος τοῦ κατωτάτου ὀρίου ἡμερομισθίου συνδέεται κατ' ἀνάγκην μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἀνεργίας. Εἶναι, πράγματι, ἀλήθεια, τὴν ὁποίαν ἡ πείρα καὶ ἡ λογικὴ θεμελιώνουν ἀπολύτως, ὅτι πᾶσα καλυτέρευσις τῆς θέσεως τῶν μισθωτῶν ὀδηγεῖ εἰς νέαν ἐπιλογὴν αὐτῶν καὶ κατὰ συνέπειαν εἰς τὴν μετάπτωσιν εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ ἀνέργου σοβαροῦ ποσοστοῦ ἐργαζομένων. Διὰ τοῦτο μεγάλη χρειάζεται περίσκεψις εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν μέτρων τῶν τεινόντων εἰς τὴν καλυτέρευσιν τῆς θέσεως τῶν μισθωτῶν, πρὸ παντὸς δὲ πρέπει νὰ ἐκλέγεται ἡ κατάλληλος στιγμή, νὰ ἀποφεύγεται ἡ σῶρευσις διαφόρων μέτρων καὶ τέλος νὰ παρακολουθεῖται ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ἀπὸ ἄλλα μέτρα ἀποβλέποντα εἰς τὴν ἐκμηδένισιν τῶν δυσσαρέστων ἀντικτύπων, τοὺς ὁποίους ἐνδέχεται νὰ ἔχη ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ κεντρικοῦ θεσμοῦ. Οὕτως, μετὰ τὴν καθιέρωσιν τοῦ κατωτάτου ὀρίου, ἐπιβάλλετο παρακολούθησις τοῦ κόστους καὶ τῶν τιμῶν τῶν προϊόντων, καὶ πρὸ παντὸς ἡ λήψις νομοθετικῶν μέτρων διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ἀνεργίας. Τοιαῦτα, ὅμως, δὲν ἐλήφθησαν, ἡ δὲ νομοθεσία μας παραμένει ἰσχνὴ εἰς μέτρα κατὰ τῆς ἀνεργίας.

Τὸ ζήτημα τῆς μετεργασιακῆς προστασίας τοῦ ἐργάτου καὶ τῆς διευκολύνσεως καὶ ὀργανώσεως τῶν ἀπολαύσεων αὐτοῦ δὲν εἶναι καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὰ μικρότερα, ποὺ ὑπάρχουν διὰ τὴν σύγχρονον κοινωνικὴν πολιτικὴν. Ἡ στέγη τοῦ μισθωτοῦ καὶ ἡ ὑγεία του ἐνδιαφέρει ὀλόκληρον τὸ ἔθνος. Καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἡ νομοθεσία μας εἶναι σχεδὸν σιωπηλὴ, διότι αἱ περὶ ἐργατικῆς ἐστίας διατάξεις της δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν, ὅτι σοβαρῶς ἀντιμετωπίζουν καὶ ὠθοῦν πρὸς λύσιν τὸ πρόβλημα.

¹ Βλ. H u b e r t, La nature juridique du salaire familial, Paris 1924, P i c, Legislation industrielle, 6η ἐκδ. Paris 1931, § 950.

² Βλ. «Il Popolo d'Italia» 5 Μαρτίου 1937 σελ. 1.

Σιωπηλή επίσης είναι ή νομοθεσία μας εἰς τὸ πρόβλημα τῶν μεσαίων κοινωνικῶν τάξεων. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ, τὸ ὁποῖον ἀπασχολεῖ σοβαρῶς ὅλα τὰ Κράτη ἔχει διὰ τὴν Ἑλλάδα ἰδιαιτέραν σημασίαν. Βιοῦσα ὑπὸ τὸ οἰκονομικὸν καθεστῶς τῆς μικρᾶς ἐπιχειρήσεως, ἡ χώρα μας ἔχει ἀστικὸν πληθυσμὸν τοῦ ὁποῖου μέγιστον ποσοστὸν, εἴτε ἀνήκει οἰκονομικῶς εἰς τοὺς ἐργοδότας εἴτε εἰς τοὺς μισθωτοὺς, ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν κάτι τὸ διάμεσον, διότι δύναται ἀπὸ τῆς μιᾶς ἡμέρας εἰς τὴν ἄλλην νὰ μεταβάλη κατάστασιν. Ὁ κίνδυνος τῆς ἐκπτώσεως τῶν τάξεων αὐτῶν εἶναι μέγας, εἶναι δὲ πράγματι λυπηρὸν ὅτι ἡ νομοθεσία μας δὲν κατωρθώθη μέχρι τοῦδε νὰ λάβῃ οὐδὲν περὶ αὐτῶν σοβαρὸν καὶ λυσιτελεῖς μέτρον. Διότι εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐθεσπίσθησαν κατ' ἰδίαν διατάξεις σχετικαὶ μὲ ὠρισμένας τοῦλάχιστον κατηγορίας προσώπων ἀνηκόντων εἰς τὰς μεσαίας τάξεις ὡς π. χ. αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν σύστασιν καὶ τὴν λειτουργίαν τοῦ Ταμείου Ἀσφαλίσεως Ἐπαγγελματιῶν καὶ Βιοτεχνῶν¹, αἱ διατάξεις ὅμως αὐταὶ δὲν εἶναι ἐπαρκεῖς, πρὸ παντὸς δ' ἔχουν χαρακτηριστῆρα ὅλως ἐπεισοδιακὸν καὶ δὲν στηρίζονται εἰς ἐνιαίαν κοινωνικοπολιτικὴν γραμμὴν, ἐμφανίζουσι δὲ πολλάκις καὶ τὸ μειονέκτημα νὰ καθιερῶνουν πρὸς τὸ συμφέρον μιᾶς μόνον τάξεως ἐξαιρέσεις σοβαρωτάτας εἰς τὴν ὅλην νομικὴν μας οἰκονομίαν, ὡς π. χ. ἡ διὰ τοῦ ἄρθρου 15 τοῦ ἀναγκαστικοῦ νόμου 547/1937, καθ' ὃ ἡ διαδικασία τοῦ ν. ΓῆΟΔ' ὡς πρὸς τὴν ἐκδίκασιν τῶν ἀπαιτήσεων τῶν ἐργατῶν κατὰ τῶν ἐργοδοτῶν, ἐπεκτείνεται εἰς τὰς ἀξιώσεις τῶν Ἐπαγγελματιῶν καὶ Βιοτεχνῶν τὰς προσερχομένας ἐκ τῆς παρεχομένης ὑπ' αὐτῶν ἐργασίας, ἰδιοσκευασμάτων ἢ εἰδῶν τοῦ καταστήματος αὐτῶν. Διὰ τοῦ ἄρθρου τούτου λύεται ἡ νομίζεται ὅτι λύεται τὸ ζήτημα τῆς πολυπλόκου δικονομικῆς μας λειτουργίας, δι' ἐξαιρέσεων αἱ ὁποῖαι δὲν συντελοῦν εἰς τὴν ὁμαλὴν λειτουργίαν τῆς δικαστικῆς μας μηχανῆς καί, μάλιστα, κατ' ἀντίθεσιν

¹ Βλ. ν. 6343/1934 καὶ ἀπόφ. Ὑφ. Ἐθν. Οἰκ. 42341/1936. Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ τὸ ὑπὸ σύστασιν Ταμείου Ἀσφαλίσεως Ἐμπόρων, ἐφόσον θεωρηθῇ ὅτι καὶ οἱ ἔμποροι, ὡς πράγματι καὶ συμβαίνει παρ' ἡμῖν, ὑπάγονται κατὰ τὸ μέγιστον ποσοστὸν τῶν εἰς τὰς μεσαίας τάξεις. Περὶ τοῦ ἀκριβοῦς χαρακτηρισμοῦ τῶν διακριτικῶν γνωρισμάτων τῶν μεσαίων τάξεων καὶ τῆς σημασίας αὐτῶν θὰ γίνῃ ἄλλαχού λόγος.

πρὸς τοὺς γενικοὺς δικονομικοὺς κανόνας, ἐνῶ καλύτερον θὰ ἦτο νὰ ἠπλουστεύοντο αἱ γενικαὶ δικονομικαὶ διατάξεις.

Τέλος, ἐν σοβαρώτατον ζήτημα τῆς συγχρόνου κοινωνικῆς πολιτικῆς ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀσφάλισιν τῶν πολιτῶν ἀπὸ τῶν κινδύνων ἀσθενείας, ἀναπηρίας καὶ γήρατος. Εἰς τὸ ζήτημα αὐτὸ ἡ χώρα μας δὲν πάσχει ἀπὸ ἔλλειψιν νόμων. Ὅλως τοὺναντίον ἔχει ἀφθόνους, ρυθμίζοντας ποικίλας πλευρὰς τοῦ προβλήματος καὶ ἐνδιαφέροντας διαφόρους κατηγορίας πολιτῶν.

Ἡ πολυνομία αὐτὴ εἶναι πραγματικὸν δυστύχημα, ὄχι μόνον διότι ἐμποδίζει τὴν ὁμοιόμορφον ρύθμισιν τῶν σχετικῶν ζητημάτων, ἀλλὰ καὶ κυρίως διότι διασπᾷ τὴν ὅλην κοινωνικὴν πρόνοιαν, πρὸς ζημίαν τῶν περισσοτέρων, πολλάκις δὲ συντελεῖ εἰς τὸν συνδυασμὸν τῆς κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως μὲ τὴν κατοχύρωσιν διαφόρων κατ' ἰδίαν ἐπαγγελμάτων, ἢ ὅποια ἀποτελεῖ, ὑπὸ ὅλας τῆς τὰς μορφάς, πρᾶξιν καταστρεπτικὴν διὰ τὴν Ἐθνικὴν οἰκονομίαν. Δὲν εἶναι ἀρμόδιος ὁ τόπος διὰ τὴν κριτικὴν τῶν ἰδιαιτέρων θεσμῶν κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως ποὺ λειτουργοῦν παρ' ἡμῖν, οὔτε καὶ ἡ ἀνάλυσις τοῦ κεντρικοῦ περὶ κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως νόμου 6298. Ἄς ἐκφρασθῇ μόνον ἡ εὐχή, ὅπως ὁ θεσμὸς τοῦ ὁποίου ἄρχεται ὀλοκληρωμένη ἢ λειτουργία, ἀποθῇ πράγματι ἐξυπηρετικὸς τῶν ἐργαζομένων, ἀποκτήσῃ δὲ ταχέως τὸ ἀρμόζον κῦρος διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ περιλάβῃ εἰς τοὺς κόλπους του καὶ τὰ ὑπάρχοντα ἰδιαίτερα, κλαδικὰ λεγόμενα ταμεῖα, τὰ ὅποια ἀπορροφοῦν τὸ μέγιστον ποσοστὸν τῶν κοινωνικῶν πόρων καὶ ἡ αὐτοτέλεια τῶν ὁποίων δὲν εἶναι ἀσφαλῶς συντελεστικὴ τῆς προόδου τοῦ κεντρικοῦ ὀργανισμοῦ.

* * *

Β. Τὸ δεύτερον κεντρικὸν πρόβλημα ποὺ θέτει εἰς τὴν σύγχρονον κοινωνικὴν πολιτικὴν ἢ ἀνάπτυξις τῶν οικονομικῶν καὶ κοινωνικῶν σχέσεων εἶναι, ὡς ἐλέχθη, τὸ ζήτημα τῆς ὀργανώσεως τῶν κοινωνικῶν τάξεων ὡς συντελεστῶν ὁμαλῆς καὶ εὐρύθμου ἰσορροπήσεως τῶν ἀντιθέτων συμφερόντων.

Καὶ τὸ ζήτημα αὐτὸ ἠμπορεῖ ν' ἀντιμετωπισθῇ κατὰ τοὺς τρεῖς τρόπους, οἱ ὅποιοι ἀνεπτύχθησαν ἀνωτέρω ὑπὸ Α.Ι.

Εἶναι δηλαδή, πρῶτον, δυνατὸν ν' ἀφεθῇ πλήρης ἐλευθε-

ρία εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῶν τάξεων. Ταχέως ὅμως, γίνεται ἀντιληπτὸν ὅτι ἡ ἐλευθερία αὐτὴ ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς ἀνάγκης τῆς ὀργανώσεως. Διότι ἡ ἐλευθερία τοῦ συνεταιρίζεσθαι περιλαμβάνει, ἀντιστοίχως, καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ μὴ συνεταιρίζεσθαι, ἡ ὁποία, ὅμως, συγκρούεται μὲ τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην τῆς σημερινῆς κοινωνίας νὰ ἔχη συγκεκροτημένας ὅλας τὰς κοινωνικὰς τάξεις ὡς παράγοντας τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Διὰ τὴν σημερινὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀναγκαιότητα τὸ συνεταιρίζεσθαι δὲν εἶναι ἀπλοῦν δικαίωμα, εἶναι συγχρόνως καθῆκον κοινωνικόν, τοῦ ὁποίου τὴν ἔννοιαν ἀτελῶς διαγράφει ἡ φιλελευθέρα περὶ σωματείων νομοθεσία, τὴν ὁποίαν διαθέτει ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ ὁποία δὲν πρέπει νὰ ἀποκρυβῆ ὅτι, μὴ συνοδευθεῖσα ἀπὸ τὴν προσήκουσαν διοικητικὴν παρακολούθησιν τῆς πραγματικῆς καταστάσεως, ὅχι ὀλίγον συνετέλεσεν εἰς τὴν οἰκτρὰν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται σήμερον ἡ ὀργάνωσις τῶν κοινωνικῶν τάξεων παρ' ἡμῖν.

Ὁ δεύτερος τρόπος ρυθμίσεως τοῦ ζητήματος εἶναι ὁ ἀκολουθούμενος ἀπὸ τὰ αὐταρχικὰ Κράτη. Ἡ ἐλευθερία τοῦ συνεταιρίζεσθαι καταργεῖται, αἱ δὲ ἐπαγγελματικαὶ ὀργανώσεις ἀποτελοῦσαι ὄργανα τοῦ κράτους, διευθύνονται ἀμέσως ἀπὸ αὐτὸ χωρὶς νὰ ἐρωτῶνται εἰς τὴν πραγματικότητα τὰ μέλη των οὐδὲ κἂν περὶ τῆς διοικήσεως τῶν σωματείων. Ἡ τοιαύτη ἀπορρόφησης τῶν ὀργανώσεων ἀπὸ τὸ Κράτος εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ὑπὸ δύο κυρίως μορφάς.

Εἴτε ὑπὸ τὴν συνδικαλιστικὴν μορφήν, δηλαδή με διαχωρισμὸν τῶν ἐργοδοτῶν καὶ τῶν μισθωτῶν εἰς ἰδιαιτέρας ὀργανώσεις, εἴτε ὑπὸ τὴν συντεχνιακὴν μορφήν, δηλαδή με τὴν τελικὴν συγχώνευσιν ὅλων τῶν παραγωγικῶν τάξεων τῆς ἰδίας κατηγορίας, ἐργοδοτῶν καὶ μισθωτῶν, εἰς μίαν ἐνιαίαν ὀργάνωσιν. Τυπικὸν παράδειγμα τῆς πρώτης μορφῆς εἶναι τὸ σοβιετικὸν σύστημα, ὅπου, ὅμως, μόνον ἐργατικαὶ ὀργανώσεις ὑφίστανται, διότι ὑποτίθεται ὅτι εἰς τὴν Ρωσίαν αἱ κοινωνικαὶ τάξεις ἔχουν καταργηθῆ καὶ ὅτι μόνον οἱ ἐργάται ἀποτελοῦν τὴν παραγωγικὴν τάξιν τῶν πόλεων. Τῆς δευτέρας μορφῆς παράδειγμα εἶναι τὸ φασιστικὸν σύστημα κατὰ τὸ ὁποῖον οἱ ἐργοδοταὶ καὶ οἱ μισθωτοὶ ἐκάστης παραγωγικῆς κατηγορίας ἀποτελοῦν τὴν συντεχνίαν τῆς κατηγορίας αὐτῆς, βουλευομένην καὶ ἀποφασίζουσαν περὶ τῶν κοινῶν συμφερόν-

των. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ συντεχνιακὸν σύστημα εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀποτελεῖ κατὰ τὴν φράσιν τοῦ γάλλου καθηγητοῦ Gaëtan Pigou «ἐν εἶδος προσόψεως χωρὶς πραγματικὴν αὐτονομίαν». ¹ Εἶναι δὲ ἐξ ἴσου γνωστὸν ὅτι οὐδαμοῦ μέχρι τοῦδε ἐφηρμόσθη πλήρως τὸ σύστημα τοῦ συντεχνιακοῦ κράτους, οὔτε εἰς τὴν Πορτογαλίαν καὶ τὴν Ἰταλίαν, ὅπου κατὰ τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Στρασβούργου Marcel Pirelot, «διὰ νὰ καταδηλώσουν ὅλας τὰς νέας μορφὰς τῆς ὑποταγῆς τῶν μαζῶν οἱ δημοσιολόγοι τοῦ καθεστώτος προσέτρεξαν εἰς τὸν παλαιὸν ὄρον τῆς «συντεχνίας». Ὁ φασισμὸς ἐφόρεσεν ἐν μαῦρον ὑποκάμισον εἰς τὸ νομικὸν λεξιλόγιον καὶ ἀπέδωσε νέαν ἐντελῶς σημασίαν εἰς μίαν λέξιν μακροῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος, πού ἔχει, ἂν μὴ πρακτικῶς, πάντως ὅμως κατὰ θεωρίαν μίαν ὠρισμένην σημασίαν» ².

Τὴν ἰδίαν κρατικὴν ἐξάρτησιν παρουσιάζουν καὶ τὰ μέσα συστήματα τὰ ἰσχύοντα εἰς τὰ αὐταρχικά κράτη, ὅπως τὸ γερμανικὸν σύστημα τῶν συμβουλίων ἐμπιστοσύνης πού λειτουργοῦν εἰς ἐκάστην ἐπιχείρησιν μετὰ τὸν χάρτην τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας τῆς 20 Ἰανουαρίου 1934. Διὰ τὰ συμβούλια ταῦτα προεβλέπετο ἐτησίᾳ ἐκλογή ἐκ μέρους τῶν ἐργατῶν ἐκάστης ἐπιχειρήσεως. Ἐν τούτοις τοιαύτη ἐκλογή δὲν ἐγένετο κατὰ τὸ 1936, προσφάτως δέ, κατὰ Μάρτιον τοῦ 1937, τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον τοῦ 3ου Ράιχ ἐξέδωσε νέον νόμον μεταιοῦντα καὶ διὰ τὸ ἔτος τοῦτο τὰς ἐκλογάς ³.

Ἡ ἀσυδοσία τῶν ὀργανώσεων, ἀνικάνων νὰ ἐναρμονί-

¹ Βλ. Pigou, *Le corporatisme*, Paris 1935, σελ. 63. Βλ. γενικώτερον M. Manoïlesco, *Le siècle du corporatisme*, Paris 1936, σελ. 145 ἐπ. καὶ L. Barassi, *Diritto sindacale e corporativo*, Milano 1934 σελ. 97 ἐπ.

² Βλ. M. Pirelot, *L' Empire fasciste*, Paris 1936, σελ. 210, Πρὸβλ. A. B. Buisson, *Le corporatisme d' aujourd' hui* εἰς τὴν «*Revue des Deux Mondes*» τῆς 1 Ὀκτ. 1936, σελ. 629 ἐπ. καὶ γενικώτερον Ign. Silone, *Der Fascismus, seine Entstehung und seine Entwincklung*, Zürich 1934 καὶ L. Rosenstock-Franck, *L'économie corporative fasciste en doctrine et en fait*, Paris-Lille 1934.

³ Περὶ τῆς πραγματικῆς μορφῆς τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ἐν Γερμανίᾳ ἡ ὀργάνωσις τῶν ἐργατῶν, κρᾶμα συντεχνιακῆς προδιαθέσεως καὶ τῆς ἡγετικῆς ἀρχῆς βλ. Max Hergant, *Idoles allemands*, Paris 1935 σελ. 253. «*Son but réel, λέγει ὁ Hergant, ce n'est pas la corporation, mais l'incorporation*».

σουν τὰ ἰδιαίτερα συμφέροντα τῶν μελῶν των μὲ τὸ γενικὸν κοινωνικὸν συμφέρον καὶ ἡ δημαγωγικὴ ἀποχαλίνωσις τῶν δημιουργῶν καὶ τῶν ἡγετῶν αὐτῶν, τὰ μεγάλα ταῦτα μειονεκτήματα τῆς φιλελευθέρως λύσεως δὲν ὑπάρχουν βεβαίως εἰς τὰς ρυθμίσεις τῶν αὐταρχικῶν κρατῶν, ἡ ἔλλειψις ὅμως αὐτῆ ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἄλλον ἄκρον, εἰς τὴν πλήρη ἄρνησιν πάσης συνδικαλιστικῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν διὰ πᾶσαν χρήσιμον ὀργάνωσιν καὶ ἡ ὁποία πρέπει μὲν νὰ πειθαρχηθῇ, ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ ἐκλείψῃ.

Καὶ διὰ τὸ πρόβλημα τοῦτο ὑπάρχει καὶ ἐπιβάλλεται ἡ μέση ὁδός, ἡ ὁποία καὶ τὴν συνδικαλιστικὴν ἐλευθερίαν ἀναγνωρίζει καὶ τὴν ἀπαραίτητον πειθαρχίαν τῶν ἐπαγγελματικῶν ὀργανώσεων καθιερώνει. Ἡ λύσις αὐτῆ εἶναι τὸ ὑποχρεωτικὸν συνδικάτον, ἡ ὕπαρξις δηλαδή μιᾶς ἐργοδοτικῆς καὶ μιᾶς ἐργατικῆς ὀργανώσεως διὰ κάθε ἐπάγγελμα, εἰς τὴν ὁποίαν ὑποχρεωτικῶς νὰ ἀποτελοῦν μέλη ὅλοι οἱ ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ ἐργοδοταὶ ἀφ' ἑνὸς καὶ μισθωτοὶ ἀφ' ἑτέρου. Εὐρεῖα ἀνάπτυξις τοῦ θεσμοῦ δὲν ἔχει τὴν θέσιν της ἐνταῦθα¹. Πρέπει μόνον νὰ τονισθῇ ὅτι τὸ ὑποχρεωτικὸν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν συμμετοχὴν καὶ ὅτι πέραν ταύτης ἡ διοίκησις τοῦ σωματείου πρέπει νὰ εἶναι ἐλευθέρα. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σόλωνος ποὺ ὑπεχρέωσε τοὺς πολίτας νὰ ἐνδιαφέρονται διὰ τὰ κοινὰ μέχρι σήμερον, ἥλλαξαν μόνον αἱ μορφαὶ τῶν ζητημάτων, πολλάκις ἡ ψυχολογικὴ των βάσις ἔμεινε ἡ ἴδια. Τὸ ὑποχρεωτικὸν συνδικάτον δὲν εἶναι παρὰ μία μορφή ἐξαναγκασμοῦ τῶν πολιτῶν νὰ ἐνδιαφέρονται διὰ τὰ συμφέροντα τῆς κοινωνίας.

Βεβαίως ἡ ἰδέα ἔχει τὰς τεχνικὰς δυσκολίας της καὶ προκαλεῖ κατ' ἀνάγκην πολλὰς ἀντιρρήσεις. Εἶναι ὅμως προφανὲς καὶ ἀναμφισβήτητον ὅτι διὰ τῆς λύσεως τοῦ ὑποχρεωτικοῦ συνδικάτου ἐπέρχεται ἀναγκαστικῶς μία δημοκρατικοποίησις τῆς διοικήσεως τῶν ὀργανώσεων καὶ πραγματικὴ

¹ Ὁ χαράσσων τὰς γραμμάς αὐτὰς ἔσχε πλέον ἢ ἄπαξ μέχρι τοῦδε τὴν εὐκαιρίαν νὰ τονίσῃ τὴν χρησιμότητα τοῦ ὑποχρεωτικοῦ συνδικάτου, ἐλπίζει δὲ ὅτι θὰ τοῦ καταστῇ δυνατόν ν' ἀναπτύξῃ αὐτὰς καὶ εὐρύτερον δι' αὐτοτελοῦς μελέτης. Βλ. Ἡ Συλλογικὴ σύμβασις ἐργασίας, σελ. 90, Ἀπάντησις εἰς τὴν ἔρευναν τῆς «Καθημερινῆς» περὶ δικτατορίας καὶ κοινοβουλευτισμοῦ τῆς 11ης Ἰανουαρίου 1934 καὶ Αἱ συλλογικαὶ διαφοραὶ ἐργασίας, σελ. 56 ἐπ.

ἀντιπροσώπευσις τῶν ἐνδιαφερομένων, εἰς τρόπον ὥστε νὰ κτυπᾶται ἡ ἐπαγγελματικὴ ὀλιγαρχία, ἡ σοβαρώτερα πλῆ-
 γῆ τῶν ὀργανώσεων. Ἐὰς μὴ θεωρηθῆ ἕξ ἄλλου ὅτι τὸ ὑπο-
 χρεωτικὸν συνδικᾶτον θὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἐπικίνδυνον συγκέν-
 τρωσιν δυνάμεων ποῦ θὰ ἤμποροῦν νὰ κινηθοῦν πρὸς ἀνα-
 τροπὴν τῆς τάξεως. Ὅσον εὐρύτερος εἶναι ὁ κύκλος τῶν βου-
 λευομένων, τόσον τὸ γενικὸν συμφέρον λαμβάνεται περισ-
 σότερον ὑπ' ὄψιν καὶ τόσον αἱ ἄκραι λύσεις ἀποφεύγονται καὶ
 ἐκλέγονται αἱ συμβιβαστικαὶ ἀπόψεις, εἰς τὰς ὁποίας ὀδηγεῖ
 καὶ ὁ μηχανισμὸς τῶν συλλογικῶν συμβάσεων καὶ τῆς ὑπο-
 χρεωτικῆς διαιτησίας.

Ὡς πρὸς τὸ δεῦτερον τοῦτο πρόβλημα ἀπὸ τοῦ ὁποίου
 ἐξαρτῶνται καὶ ἄλλα δευτερεύοντα, ὡς π. χ. τὸ τῆς διοική-
 σεως τῶν διαφόρων ὀργανισμῶν καὶ ταμείων, δὲν ὑπάρχει
 γενικὴ ρύθμισις εἰς τὴν νομοθεσίαν μας. Δὲν θὰ ἦτο κατὰ
 συνέπειαν, πολυτελής ἢ εὐχὴ νὰ ἀποτελέσῃ ταχέως καὶ τὸ πρό-
 βλημα τοῦτο ἀντικείμενον σοβαρᾶς καὶ ὑγιοῦς νομοθετικῆς
 λύσεως.

* * *

Τοιαύτη ἐμφανίζεται εἰς ὠχρὰν καὶ φευγαλέαν εἰκόνα ἡ
 θέσις τῆς Ἑλληνικῆς νομοθεσίας ἔναντι τῶν συγχρόνων προ-
 βλημάτων τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς. Ἀκολουθοῦσα εἰς πλεῖ-
 στα τὰ σύγχρονα ρεύματα ἰδεῶν καὶ τὰς σημερινὰς ἀνάγκας
 ὑστερεῖ ἐν τούτοις καὶ ἀπὸ πολλῶν πλευρῶν καὶ μειονεκτεῖ,
 οὕτως, ἀπὸ ἀπόψεως συνθετικῆς ἁρμονίας. Ἐὰς τερματισθῆ
 ὁμως ἡ ἀνασκόπησις αὐτὴ μὲ τὴν εὐχὴν νὰ συμπληρωθοῦν τα-
 χέως τὰ ὑπάρχοντα κενὰ καὶ νὰ διορθωθοῦν τὰ σφάλματα,
 ὥστε νὰ ἐμφανισθῆ ὀλοκληρωμένον τὸ οἰκοδόμημα τῆς κοι-
 νωνικῆς μας νομοθεσίας, παράγων προόδου καὶ πολιτισμοῦ,
 σταθμὸς καὶ ἐγγύησις διὰ τὴν συνεχῆ προσπάθειαν πρὸς κα-
 λυτέρευσιν τῆς τύχης τῶν ἀνθρώπων.

ΓΡΗΓ. Π. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ